

BÁNYAI KORNÉL

BISTEY ANDRÁS

B Á N Y A I K O R N É L

Bevezetés

Bányai Kornél költészetének vizsgálatához egészen a legutóbbi időkig éppen a legfontosabb, az életmű egészét, vagy legalábbis jelentősebb részét bemutató kiadás hiányzott. A költő életében megjelent és ma már ritkaságnak számító három kötet nem ad áttekintést munkásságának egészéről. A Nyugatban 1922 és 1934 között 57 költeménye jelent meg, a többi jórészt kérészéleltű folyóiratok megmaradt példányaiban, Oroszországban kiadott magyar nyelvű hadifogoly ujságokban, és kéziratokban rejtőzött évtizedeken keresztül.

Az 1967-ben Vasénekű testvéreim címmel kiadott kötet¹ hozzáférhetővé tette Bányai Kornél verseinek jelentős részét. A korai próbálkozások egy részén és a Mozduló mezőkön című, tizenöt versből álló történelmi cikluson kívül szinte minden fellelhető, az életmű szempontjából számottevő verse olvasható a kötetben.

Bányai Kornél költészetének vizsgálatához ezért a Vasénekű testvéreim nélkülözhetetlen. A kötet szerkesztője, Mátyás Ferenc, négy nagy ciklusba gyűjtötte az 1916-1934 között írott költeményeket.

Az első ciklus az Igék az éjszakában, az 1916-1920 között írott verseket tartalmazza. Az összeállítást Mátyás Ferenc végezte a költő korai, de a zsengéket már meghaladó költeményeiből.

A Buzák születése és halála /A föld szimfóniája/,

amely 1921-ben megjelent a szerző kiadásában,² önálló egység, olyan szerves egész, amely nem osztható fel, és nem bővíthető.

A Vasénekü testvéreim két további ciklusa már nem ilyen zárt egység. Az Örök arc, és a Közelebb a földhöz egy-egy önálló kötet címe is egyuttal, melyek 1925-ben, és 1931-ben jelentek meg.³ Mátyás Ferenc átvette a régi kiadások címét és anyagát is, de kiegészítette az illető korszakban írott egyéb költeményekkel.

Az Örök arc című kötet például 54 verset tartalmaz, a Vasénekü testvéreim "Örök arc" ciklusa 92-t. A másik ciklus, a Közelebb a földhöz, szintén bővebb, mint az ilyen címen megjelent kötet. Mátyás Ferenc ide sorolta be az 1931 és 1934 között írott költeményeket is, amelyek már nem jelenhettek meg újabb kötetben a költő halála miatt. A ciklus így az 1925-1934 között írott verseket tartalmazza.

Nem kegyeletsértő ez a beavatkozás az életmű felosztásába. A Forrás című, Bányai Kornél szerkesztésében kiadott antológia⁴ bevezetése ugyanis olyan adatokat őriz, amelyek megkérdőjelezzik a költő saját, kiadásokban rögzített felosztását is, és szinte rekonstruálhatatlanná teszik az életmű eredeti korszakolását.

A Forrás előszava közli az antológiában szereplő költők kiadott és kéziratban lévő műveinek jegyzékét. E jegyzék szerint 1927-ben Bányai Kornél megjelent munkái: Buzák születése és halála /A föld szimfóniája/ Omszk 1918 - Budapest 1921, majd a következő megjelent kötet, ugyancsak a Forrás jegyzéke szerint: Örök arc /Versek. A trilogia első része. Taskent 1920 - Budapest 1925/

A kéziratban lévő művek felsorolása szerint 1927-ben az alábbi kötetek vártak kiadásra: A halál zsoltárai /12 zsoltár a halálról. Szibéria 1918-Turkesztán 1920/, Tüzek könyve /45 költemény. Krasznajarszk 1919/ Közelebb a földhöz /Versek. A trilogia második része. Esztergomtábor 1925-1927/.

Ezek közül csak a Közelebb a földhöz jelent meg. A halál zsoltárainak egy részével mutatkozott be a Nyugatban 1922-ben, másik része elveszett. A Tüzek könyvéről az általam felkutatott anyagban nem történik több helyen említés. A költő fiának, Bányaí Lászlónak közlése szerint ezt a ciklust később részben beolvasztotta a harmadik kötet anyagába, a versek többi része pedig kéziratban maradt. Ma már nem állapítható meg, hogy eredetileg melyik negyvenöt költemény alkotta a ciklust.

Bányaí Kornél egy hatalmas trilógia épületét emelte, bár a befejezésig nem jutott el. Ennek a tervezett trilógiának az Örök arc az első darabja, amely önmagában is trilógia; három része /a szerző kiadásában megjelent kötetben/: Rettentő csodálatos világ, Malomkövek között, Az ég ostroma. Ennek a kötetnek a trilógia jellege a bővítés miatt a Vasénekű testvéreimben elűnik. A második rész a Közelebb a földhöz. A Mai magyar muzsa című antológia⁵ jegyzetei szerint a trilógia harmadik részét Mosolyog az Isten címen tervezte.

Az eddigiek alapján jogosnak tűnik az a föltevés, hogy Bányaí Kornél saját kiadásában megjelent kötetei sem mutatják helyesen a költő valódi szándékait az életmű felosztásában. A kiadás, elsősorban anyagi természetű, nehézségei miatt verseit nem tudta eredeti elképzelései szerint csoportosítva megjeleníteni. Ezért az eredetileg tervezett és tényleges kiadások meg-

említése, és esetenként a rájuk való hivatkozás mellett is, Bányai Kornél költészetét a Vasénekű testvéreim című kötet alapján tekintjük át.

A Bányai Kornélról szóló irodalom egy részében utalás történik Oroszországban megjelent két verseskötetére. /Buzák születése és halála Omszk 1918 és Örök arc Taskent 1920/, amelyeket Magyarországon 1921-ben és 1925-ben adott ki. Más források viszont nem említik az oroszországi kiadásokat, vagy egyenesen tagadják ezek meglétét. Péja Géza például emlékezéseiben nem tesz róluk említést. Hasonlóképpen hallgat ezekről a korai kiadásokról Bányai László a Vasénekű testvéreim utószavában, pedig egyébként több, ennél jóval lényegtlenebb adatot is közöl.

Pogonyi Antal egyik visszaemlékezésében /Kézirat. Az MSZMP Szolnok megyei Bizottsága Archivumában/ pedig határozottan vitatja a kiadások meglétét: "...azt írják, hogy Bányainak a Szovjetunióban jelent meg az első verseskönyve. Én erről nem tudok, mert csak az Emberben megjelent verseit olvastam. De nem is tartom valószínűnek, hogy abban az időben magyarnyelvű verseskötet megjelenhetett volna, hiszen akkoriban minden papír propaganda célokra kellett. Bár igaz, hogy Ligeti Károly Forradalom című lapjában jónéhány verset közölt. Más magyarnyelvű lapokban is megjelentek költemények, de önálló verseskötetről nem tudok."

Tudomásunk szerint eddig még nem került elő egyetlen példány sem ezekből az oroszországi kiadásokból, de a helyzet ismeretében is valószínűtlennek kell tartanunk, különösen a Buzák születése és halála 1918-as megjelenését. A fogolytáborban ehhez a technikai és az anyagi eszközök aligha lehettek meg.

Természetesen önmagában az a tény, hogy a kiadásokból nem került elő példány, nem bizonyíték arra, hogy a könyvek nem jelentek meg. Több magyar nyelvű hadifogoly ujságról tudunk, amelyeknek minden példánya elveszett.

A vitát csak egy kötet előkerülése döntené el véglegesen. Ennek hiányában azonban valószínűbbnek látszik, hogy az oroszországi kiadások emlegetése egy félreértésből származik.

Bányai a Buzák születése és halála cím alá a következőket írta: Omszk 1918 - Budapest 1921, az Örök arc pedig így jelent meg: /Taskent 1920-Budapest 1925/. A két dátumot az olvasó könnyen két kiadás évének vélheti, holott Bányai a Forrás című Antológia jegyzékében így sorolja fel kéziratban lévő munkáit is, pl. A halál zsoltárai /12 zsoltár a halálról Szibéria 1918 Turkesztán 1920/, vagy a Tüzek könyve /45 költemény Krasznójarszk 1919/. A dátumok ezekben az esetekben /s az előzőkben is/ minden valószínűség szerint a megírás helyeire, és időtartamára utalnak.

A világháború előtt

Bányai Kornél igazi költői hangjának kialakulásában a háborúnak és a hadifogságnak olyan nagy jelentősége volt, hogy a bevonulása /1915. július 15./, illetve a frontra indulása /1916. február 15./ előtti években írott költeményeit kivétel nélkül a zsengék közé sorolhatjuk. Jóllehet már ebben az időszakban is megmutatkozik a verselgető diákok átlagánál magasabb fokú stiláris készsége és fogékonysága, a háboruban és a hadifogságban olyan átalakuláson ment keresztül, hogy utána alig maradt valami a korábbi években reá jellemző vonásokból. Ezeknek az esztendőknek rövid, vázlatos felidézése mégis annyi ha-

szonnal jár, hogy megtudjuk, milyen emberi, költői alkattal került a háboru forgatagába, milyen volt, mielőtt átélte a háboru, a hadifogság és a forradalom emberformáló éveit. Költészetének sok későbbi jellegzetessége csak úgy érthető meg, ha nemcsak azt tudjuk, hogy mi hatott rá, hanem azt is, hogy ezek a hatások milyen embert értek, mennyire alakult már ki egyénisége, szellemi arculata, amikor kiszakadt korábbi környezetéből.

1897. augusztus 26-án Ujbányán született.⁶ Apja Bányai Elek kistisztviselő, akit fia születése után hamarosan Lévára helyeztek telekkönyvvezetőnek. Négy gyermeket nevelt, ennek ellenére a család jó, sőt egyre javuló anyagi körülmények között élt. Bányai Elek családi házat építtetett Léván a Béka utcában, szőlőt vásárolt, bár, mint Féja Géza írja, erre szükség is volt, hogy így mintegy megszerezze a polgárjogot a városban, és mint birtokos polgárt a kisváros társadalmába befogadja. A család tagjai közül Bányai Kornél csak az apjára emlékszik vissza verseiben. A legszivesebben naphosszat a szőlőjében foglalatoskodó apa az egyetlen, akit még egészen későn, a Homokon töltött években is felidéz, amikor a Felvidékre és Lévára látogat, vagy visszaemlékszik gyermekkorára. Ő oltotta bele a természet szeretetét, a természettel azonosulni tudás vágyát és képességét, amely későbbi korszakaiban is költészetének egyik állandóan jelenlévő alapérzése marad. Az apa és a természet együtt van jelen az 1933-ban írott "Apám és az erdő" című versében is.

Csodára szomjasan ragyog szemem
lombok zöld fényében s túl a fákon ormokon
túlvilági fényességgel tünédeznek
mosolyognak rám a felhők.

Felzeng a vizmosás, fehérén, mint a csont,
ahol régen porladó apámmal jártam.
Háborgó gondjait feledve itt merült
velem a tájba boldogan.

Gyürt homlokára csönd, szívébe a fás föld
derűje szállott s most is agyamban reszket
arcának fénye, midőn titokban hízó
gombákat lelt a fák között.

Örökre nyugszik ő, elmosta rég a víz!
Maró robotban végre ő maradt alul.
Csodálatos világ! mégis úgy érzem én:
nem halt meg, itt bolyong velem.

Itt leng tán valahol a növő homályban,
fák mögül vidáman néz öreg fiára:
mint itatja forrás gyöngyeivel tündér
s legyezi a hűvös páfrány.

S hogyha este gyul és csillagos a fenyves,
ő ül mellettem mint régen ágyam szélén,
mesékkal altat, lágyan simítja arcom
s velem csobognak álmaim.

Léván iratták be a gimnáziumba 1907-ben. A piarista
gimnázium légköre kedvezett az első verseit író Bányai fejlődésének. Hatodikos korában irodalmi kört szervezett a barátaival, majd 1912-ben Ébredés címmel lapot állítottak össze, amely

azonban kéziratban maradt. Több füzetnyi verse gyűlt össze 1913-ban és 1914-ben Orgonavirágok, Ifju évek, és Versek címmel. Írletője leggyakrabban a természet, az iskola, és a barátok szűk köre, majd 1914 nyarától a háború.

Költeményei rendszeresen megjelentek a Zászlónk című katolikus ifjúsági lapban, amelynek tehetséges pap-szerkesztője Izsóf Alajos hamar felfigyelt a még kiforratlan, de korához és a lapba írogató diák-verselőkhöz képest máris figyelemre méltó tehetséget eláruló Bányaira.

Izsóf Alajos érdekes, ellentmondásos egyéniség. 1909-ben a Nyugat semlegesítésére indított katolikus folyóirat, az Élet szerkesztője volt. A korszak katolicizmusának egészéhez képest meglehetősen rugalmas elveket követett. Teret adott egyes modern törekvéseknek is, és "liberalizmusa" /részben a Nyugat táborának megosztása érdekében/ egészen egyes nyugatosok vállalásáig terjedt, például Kosztolányi modern fordítás_kötetének kiadásával. A Tanácsköztársaság idején állást vállalt, levetette a reverendát, és megnősült.

A világháború előtti években, és a háború alatt a Zászlónkkal megteremtette a korszak legszínvonalasabb ifjúsági lapját. A korabeli viszonyokhoz képest háttérbe szorította a pufogó hazafiságot és a primitív gúgyögést. A lapban megjelenő írások színvonalára gondosan ügyelt, nemcsak az irodalmi művek, hanem a legkülönbözőbb cikkek esetében is. "Fakadó rügyek" című rovatában elkülönítve közölte a verselgető diákok zsengéit, de szinte minden számban hozott az említett rovaton kívül is költeményeket. Rendszeresen közölte Sik Sándor verseit, de megjelent a lapban Gyóni Géza Csak egy éjszakára, A nagy dáridó, Vasárnap a sáncon, Csodák, Őrségen című költeménye is.

Bányai Kornél elismerését bizonyítja, hogy versei nem a "Fakadó rügyek" rovatban, hanem Sik Sándor és Gyóni Géza költeményeivel egyenrangú helyen és tipográfiával jelentek meg.

A bevonulás előtt, 1915 első felében közölt versek, ha még csak sejtetve is, már hordoznak valamit a későbbi költemények jellegzetességeiből. Természetesen csak formailag, költői kifejező eszközeiben emlékeztet a későbbi versekre. Ez legjobban a Zászlónk 1915. február 15-i számában közölt Várunk valamire című versében érezhető:

Csodás időknék hajnalában állunk,
Népek születnek és haldoklanak...
S valami szent, dicső dologra várunk
A hókoszoruzott bércormok alatt.

Új dalok suhannak át a földön
Nem zokog tovább a régi bánat,
Ismét boldog nép tekint az égre
Partjain a kékhabu Dunának.

Szent Istvánnak Szűz Máriás földjén
Ismét a régi tüzzel áldozunk,
S a jelennek fényes sugarában
Egy közelgő, nagy jövőről álmodunk.

Küzdünk oroszlánként félvilággal.
Megyünk előre megnem állva, bátran,
S felírjuk a népek homlokára
Győzelműnket száz véres csatában!

Csodás időknek hajnalában állunk.
Népek születnek és haldoklanak...
S valami szent dicső dologra várunk
A hókoronázott bércormok alatt.

Nehéz elkülöníteni a költői hivatásra készülő Bányai és az érett Ady hangját ebben a költeményben. Egyes szókapcsolások, de egész sorok is bizonyítják, hogy Ady milyen hatást gyakorolt az eszközöket kereső fiatal költőre, anélkül azonban, hogy az megértette volna Ady költészetének lényegét.

A "csodás idők" összetétel, a "S valami szent, dicső dologra várunk", vagy a "Nem zokog tovább a régi bánat" sor közvetlenül utal Adyra.

Több mint másfél évtizeddel később Babitsnak egy megjegyzése igen sokat mond Ady és Bányai Kornél nemzedékének kapcsolatáról: "Nem mintha az Ady-forradalom, amely az iskolapadban érte őket, nyomtalanul szállt volna el fölöttük. De számukra ez is már az iskolához tartozott. S az iskola csak eszközöket adhat."⁷

Ezek az eszközök azonban Bányai Kornél költészetének készülődő korszakában túlnőttek a tartalmon. Versforma és gondolat inadekvát voltát az olvasó elsősorban mint epigonizmust érzékeli.

A formában már bravurokra képes, bár elsősorban Ady hangján. A világot azonban még egy gimnazista szemével nézi, ezért nem tudja feloldani versforma és gondolati tartalom kontrasztját. Távol áll attól, hogy az Ady hatást tartalmilag is szervesen beépítse költészetébe.

Gondolatilag sem ez a költemény, sem a későbbi versek nem haladják meg a korszak lelkesítő "hazafias" verseinek átlagát. A bevonulás, majd a harctérre indulás előtt álló költő még alig tud és ért valamit a háborúból. Bár okait kutatja, megelégszik a hagyományos magyarázattal, amelyet még nem szembe lehetett állítani a valósággal.

A Zászlónk 1915. március 15-i számában Nemzetünk helyzete címmel prózában írt a háború okairól. Gondolatmenete megfelel a hivatalos felfogásnak: a háború oka Oroszország, amely meg akarja szerezni a Dardanellákat. Végkövetkeztetése: minden erőt latba kell vetni Oroszország ellen, mivel, - mint idézi a híressé vált mondást: - "Konstantinápolyba az ut Berlinen és Bécsen át vezet."

A szöveg után külön cím nélkül közölt vers kifejező eszközök szempontjából jóval szegényesebb, mint a Valamire várunk című költemény. Gondolat és versforma kontrasztja megszűnik, de oly módon, hogy a forma süllyed le a gondolat szintjére.

És senki sem sirt, nem busongott.

Nem szidta Istent gyáva hang.

Eltűnt, feloszlott, semmivé lett

A pártviszály, harag s a rang.

Mindenki régi ősmagyar lett.

A harc tüze szemünkbe ült...

S fent a kék égen véres karddal

A sas lassan tovább repült.

Ezek a sorok, vagy a később megjelent A magyar hősök-ről című vers sorai indirekt módon bizonyítják, hogy Bánya Kornélt még ebben az időben sem lehet egyszerűen Ady epigonnak tekinteni. Vitathatatlan, hogy Adytól indult, szinte tőle tanult verset írni. Arra azonban képtelen volt, hogy tartósan Ady hangján szóljon a hozzá méltó gondolatok nélkül. Inkább elvetette a tőle tanult formát.

Az Ady-örökséget csak akkor használta fel ismét, amikor a tőle kapott eszközök, amelyeket mindinkább át is alakított a saját igényei szerint, méltó tartalom kifejezői lehettek.

Ő maga később így írt Adyról: "...verseiben jövőbe rohan a magyarság multja, századok zenéje vált izes gyümölcse. A magyar irodalom az epikában Móriczcal, a lírában Adyval lombosodik új szüiretek felé."⁸

HÁBORU - HADIFOGSÁG - FORRADALOM

/"Igék az éjszakában", "Buzák születése és halála"/

Bányai Kornél 1915. július 15-én hadapródjelöltként bevonult az esztergomi cs. és kir. 26. gyalogezredhez. Fél év múlva az ezred elindult a frontra. Bányai nem töltött sok időt a harctéren, 1916. augusztus 4-én fogságba esett Oroszországban.

Ez a néhány hónap azonban önmagában is meghatározó jelentőségű volt Bányai Kornél életében és költészetében. 1915-ben még így írt a háborúról:

...

Fent az égen véres felhők.
Lent a földön vérvirágok.
Itt is nyílik, ott is nyílik
Ágyugolyóásta árok.

Halálhörgés, moraj zugás...
A vasgolyók táncot járnak -
De a magyar hősök bátran
Minden bajnak nekivágnak.

Ott rohannak, ott szaladnak!
Fejük felett zászló csattog,
S az öreg föld félve nyögve
Megrázkódik, reng alattok.

...

/A magyar hősekről/⁹

A háboru azonban egészen másféle volt, mint amilyenek a könnyen lelkesedő diák elképzelte. A csalódás szertefoszlatta a lelkesedését, a testi és lelki megpróbáltatások pedig hónapok alatt érlelték felnőtté és költővé.

Az imént idézett naivan és gyerekesen lelkesedő vers megírása után alig egy év telt el, és megszületett a Halál közelében című költemény.

...

Itt jár a halál. Kopogását hallom...
Drótok fölött s a puszta érokparton
kiömlött vérnek meleg gőze száll...
A sziveket dübörgő veréssel
acéllá kovácsolja a halál... -

...

Hiába, én már mindent elfeledtem!
Sötét árkoknak sáros rabja lettem!
Csak állok s csendben valamire várok...
Kip...kop...kip...kop...
Golyók kopognak mellettem
és zajong az árok...

A gyors változás szemléltetésére érdemes még pár sort idézni a Három jaj című költeményből:

Minden büszke álmunk elrohant s mint tejut ritka köd
lobognak térbe fagyosan bukó csillagzatok fölött.
Bálványainkba lőtt a háboru fülig sárban lakunk,
vérszékek és spanyollovak között nyugodtan alhatunk.

Jaj!

Bányai Kornél életében ez a korszak /1916-1920 között/ a legmozgalmasabb. Egész életére meghatározó hatásokat nyújt.

A sorsdöntő öt év három alapvető élménye a háború, a hadifogság és a forradalom.

A háború nemcsak szétfoszlatta a lelkesedését, és felébresztette a hazug hazafiság narkózisából, de egy másfajta érzelmet is kialakított benne, az élet, minden élet tiszteletét. A háboruban szerzett halál-élmény olyan megrázkódtatást váltott ki benne, amely az életnek szinte vallásos tiszteletét eredményezte. Az élet tisztelete nemcsak az emberi életre vonatkozik, hanem az életnegészére, sőt valami elvont élet-ideálra, amelyben alig tesz különbséget az élet konkrét létezési formái között. Ez a rajongó élet imádat költészetének egyik alapmotívuma lesz, sőt a későbbiekben minden élőről kiterjeszti minden létezőre. Az élet iránti rajongás az egész természet iránti rajongássá változik, s ebben a nagy totalitásban el is mosódik a határ élő és élettelen között. Az anyagiság lesz az élő alapvető meghatározója, az élettelen pedig öntudatra lel a kozmikus méretű egészben.

Az élet-rajongás első és legfontosabb parancsa: nem szabad ölni! A katona számára, ha elfogadja, egyenlő a dezertálással. Bányai Kornél még katona, de már kilépett a háborúból. Számára a költői és az emberi program sohasem válhat szét, el sem távolodhatnak egymástól. Ez minden becsületes költői életműnek feltétele, az azonban már ritkábban történik meg, hogy a művész mindennapi életében is olyan következetességgel vállalja programját, mint Bányai Kornél. Példaként a háboruban való részvételét is említhetjük, de később még számtalan epizódot találunk az életében, amely ezt bizonyítja. /Például a városból,

Budapestről való lassu, de következetes visszahuzódása, és a város - falu antagonizmusának hirdetése, amelyre később még visszatérünk./

Féja Géza emlékezéseiből¹⁰ tudjuk, hogy Bányai milyen szigoruan vette önmaga számára a "ne ölj!" egyáltalán nem vallás-erkölcsi indíttatásu parancsot.

"...egyik esztergomtábori estén azután elmesélte, hogy sohasem lőtt az ellenfélre, hanem mindig levegőbe irányozta fegyverét. Ám a harctéri izgalomban, bár akaratlanul, de hátha embert ölt? Ez a 'talán' is lelkiösmereti gyötrelmeket okozott néki."

Ugyanez a gondolat a fogságban is felvetődött benne.

Szüz föld, ifju álmaim s apám földje,
jó lenne megpihenni itt
s kedvemre bolyongva csókkal
illetni zöld zsombékjaid -

nem így! nem így! hogy talán embert is öltem!
agyamban döng a háboru,
s mintha ez lenne büntetésem:
szétlőtt lélekkel iszonyu

fogságba törve visznek keletre...

/Omszk és Krasznojarszk között/

A versrészlet a Féja Géza által említett, és az imént idézett gondolatnak nemcsak egyszerű variánsát hordozza.

A bár akarata ellenére, de talán életet oltott költő

és a természet harmóniája megbomlik. Az emberi élet csak egy létezési formája, része az életnek, de a rész elleni bűn után keletkezett büntudatot az egésszel szemben érzi. A bűnnek pedig a költő szigorú erkölcsi elvei szerint büntetést kell maga után vonnia. A büntetés az idézett sorok tanúsága szerint a fogság. Ez a gondolat azonban később már nem bukkan fel Bányai költészetében. Idegen lesz számára, nemcsak azért, mert a fogságbaesés ténye /azaz, hogy nem vállalta a harcot a kritikus időben, éppen az emberi élet megóvásáért/ erkölcsi feloldozást is adhat neki, de főleg azért, mert egyre erőteljesebben kialakuló ösztönös materializmusának ellentmondana az ilyenfajta fatalizmus.

A hadifogság élménye újabb színekkel gazdagította költészetét. Első és legtermészetesebb reagálása a reménytelenség és a kétségbeesés.

De hasztalan, tovább sodor kegyetlen
sorsom e tájról: rab vagyok,
s valahol a Sárga tenger partján
hazátlanul elhervadok.

/Omszk és Krasznojarszk között/

A saját sorsa miatt érzett kétségbeesés, saját rabságának tudata, mint minden élmény hamarosan általánosabb érvényt nyer Bányai Kornél költészetében. Észreveszi, hogy alig van különbség a saját sorsa és a Szibériában élő sok "nyomorgó, bus alattvaló" sorsa között.

Még csak regisztrálja a közös rabságot, amelyben vigaszt csak a szeretet, az egymást segítség adhat. A közös rabság összekötő kapocs közöttte és az elesettek között. A szeretet a rabság súlyát csak enyhítheti, megszüntetni nem tudja. A sors-

közösség tudata azonban feltétele a későbbi helyes választásnak. Ahhoz, hogy később forradalmár lehessen, már a rabságban el kell köteleznie magát azokhoz, akik véghez fogják vinni a forradalmat. Ennek az elkötelezettségnek, a sorsközösség felismerésének egyik korai példája a Rabok című vers:

A kis szobában szállt a lámpa korma,
elálmosított jóleső meleg -
S a három bus arcu tatár fiuk
kutyahüséggel mellém kuporodva,
csöndes beszédem hallgatták, - vigadtak -
örültek a rabok: a rabnak!

Említettük, hogy az Igék az éjszakában című ciklus összeállítása nem a költő műve. Éppen ezért, mint ciklust csak Bányai költészete kezdeti szakaszának vizsgálatában használjuk fel. Az 1917 utáni korszakban már mérvadóbbak a költő által is egységesnek egésznek tekintett ciklusok, s ekkor a fejlődést már inkább azok reprezentálják. A továbbiakban még hivatkozunk az Igék az éjszakában verseire, de a költő életművét már elsősorban a többi ciklus vizsgálatával tekintjük át.

A háboru és a hadifogság élményének hatására alakuló költői életmű korai csúcsa a Buzák születése és halála, amely 1921-ben Budapesten jelent meg.

Az 1916-1917-ben írott versekben még dominál az egyszerű hang, a kötött forma. Az érzelmek visszafogottak. A természetről gyakran ír itt is, mint ahogy később is szinte minden versében jelen van a természet. A buzák születése és halála előtti korszakban azonban még csak szemléli és leírja a természetet, nem azonosul vele. Ugy ábrázolja, hogy önmaga kívül van

az ábrázoltak körén.

Rozzant fakunyhók szerteszét dobálva...

Nyugatnak fénye néhány ház falán.

Az ucca deszkáin drága prémbe járok.

Rám nevet egy-egy vig orosz leány.

/Omszk/

Vagy a Rabok című költeményben:

Felhők robogtak nagy csillámekékkal

fákat hasítva csonka bérc felett.

Elaggott erdőn csillogott az éjjel

és sirt a szél: lázas, beteg gyerek.

A költő és a természet különállásának hangsúlyozása azért fontos, mert később éppen a természetbe olvadás lesz Bánya Kornél költészetének egyik fő jellegzetessége. Az Igék az éjszakában című ciklus eddig gyakrabban idézett első részére a tartózkodás formailag is jellemző. A verssorok rövidek, szabályosak, szinte minden versben használ rimeket. A kifejezés mód egyszerű, tagolt, világos.

A Buzák születése és halálában egyszerre megváltozik a költő hangja. Az érzelmek játszi könnyedséggel szakítják szét a már bilincsként szorító formákat, s egyszerre akadály nélkül ömlenek elő, őszintén és öntudatlanul.

Az Igék az éjszakában ciklus második részének verseiben is észrevehető már ez a változás. Bár a versek sorrendje nem követi a megírás időbeli sorrendjét, a hang megváltozása eléggé megbízhatóan utbaigazit bennünket. A többször is idézett Omszk

és Krasznnojarszk között című vers egyes soraiból még a kétségbeesés, a reménytelenség hangulata árad. A költeményt követő Szibéria, majd a Kövek című vers hangulata még mindig pesszimista.

A fordulatot az Igék az éjszakában című költemény jelzi először:

...és ekkor hirtelen az éjszaka bársony redői mögül
villámló ujjakkal felénk mutatott egy óriási kéz,
és eljöttek az igék, melyek szeretettel döntik
új ragyogásba a világot!

Majd az Induló a nap felé című vers:

Reggelt rikoltó öblös kürt vagyok, nem én fuvom, s a
/számon
szépség riad és szerteszéled...

Először az optimizmus váratlan, robbanásszerű kitörése lep meg. A reménytelenségnek egyszerre vége. A világ színesebbé, zaklatottabbá válik. Eddig nem látott erők feszülnek a sorokban. Az élet-rajongás, a természet, a szépség imádása egyszerre tárgyiasabbá válik. Az elvontság, amelybe a két korábbi élmény taszította, eltűnik, a formák élettel, mozgással, valami kozmikus erejű dinamizmussal telnek meg. Élet-halál-szeretet-természet ideákból valóságos jelentések hordozóivá válnak.

Ezt a változást közvetlenül a forradalom, illetve annak következményeként a fogságból szabadulás élményének tulajdoníthatjuk.

A század elején kialakult avantgardista áramlatok ekkor még nem hathattak Bányaíra. Diákkori verseiben nincs nyoma

ilyen irodalmi hatásoknak, később pedig a fronton szintén el volt zárva tőlük. Van olyan adatunk, hogy Krasznajarszkban sűrűn olvasta a hadifogolytábor könyvtárában található könyveket, és eljárt a város könyvtárába is, ahol német nyelvű könyveket is talált. A családi hagyomány és naplójának néhány feőljegyzése szerint Bányai tudott németül, legalábbis olyan fokon, hogy megértette a leírt szöveget. Pogonyi Antal ezzel ellentétes véleménye¹¹ valószínűleg téves.

Lehetséges, hogy a hadifogság idején megismerkedett a német expresszionizmus néhány költőjének verseivel, de költeményeinek tanúsága szerint a forradalom maradt legfőbb ihletője.

A Szépség mezőin című versben ez különösen direkt módon mutatkozik meg:

Emberrel együtt lélegzik a föld -
nem jár parasztot nyuzni büszke ur.
Embert ölelve simul szerteszét
a fénnel tört azur.

Ember és természet harmóniája nem eleve adott állapot, azt csupán a felszabadulás tudja maradéktalanul megvalósítani. Ugyanez a gondolat bukkan föl a Buzák születése és halála első költeményében is.

Az Univerzalizmus és A fáklyás ember Tóth Árpád Uj Is-
ten című versére emlékeztetve a mindenségbe vetíti az "uj, óriási ember" alakját.

Bányai a forradalomban felemelkedő ember ilyen ábrázolásával tulajdonképpen a korai munkásmozgalom bontakozó művészténeke munkásmitoszához közeledik, amelynek legtisztább kifejező-

dését a képzőművészetben találjuk meg. A korszak haladó művésze-
te a munkás mitikussá nagyított alakját szegezte a lelketlen gé-
pek, az elgépiesedett, elembertelenedett társadalom még érthetet-
len, ezért szintén mitologizált világa ellen.

A költő megrészegül a hirtelen feltámadó erő, lendület,
szépség varázsaától, amelynek méreteit már csak kozmikus léptekkel
tudja megrajzolni.

"Homályból nem törnek reánk kudarcok -
világokat ölel kemény karunk.

Uj, óriási ember jár a Földön,
szivárvány reszket izmos vállain.
Szemét szeméthe nem tiporja börtön,
büszkén tekint forgó világain."

...

"Ki látott ennyi uj energiákat?
Ki sejtett ennyi láncravert erőt?"

...

"Nagy szépségét láthatjuk az erőnek
csillagmezőkön, emberarcokon."

Ez a kozmikusság azonban azzal jár, hogy a részek el-
vesznek az egészben. A kozmikus méretekhez szokott szem nem ve-
szí észre a részleteket, ettől úgy érezzük, hogy érzelmvilága
is néhány szimpla alapérzésre redukálódik. Ez a jelenség az Örök
arcban válik uralkodóvá. Itt csak utalunk rá, hiszen az Örök arc
előtt még megírta a Buzák születése és halála /A föld szimfóniája/
ciklust, ezt a furcsa "regényt," amely 19 "fejezetben" a buza
"életét"mondja el, de benne többről van szó, a természet "szü-

letéséről" és "haláláról", az élet megváltoztathatatlan körforgásáról.

A Buzák születése és halála azonban olyan mértékben magán viseli az Igék az éjszakában ciklus második részében már ismertetett jegyeket, hogy mielőtt részletesebben megvizsgálánk, föltétlenül beszélünk kell Bányai Kornélnak a forradalomban játszott szerepéről, arról a hatalmas, egész életre szóló hatásról, amelyet a forradalom gyakorolt rá.

A forradalom kitörésének híre az omszki hadifogolytáborban érte, majd Krasznajarszkba került. A korábban elfojtott energiát lázas tevékenységben vezette le. Sűrűn járt a város könyvtárába, de a fogolytábor könyvtárát is gyakran látogatta. Ekkor ismerkedett meg a marxizmus klasszikusainak néhány művével. A marxizmussal való ismerkedése, a táborban folyó agitáció, de főleg a forradalom nagyszerű dinamizmusa, amely versei tanúsága szerint esztétikai élmény is volt számára, természetesen a tábor baloldali köreihez közelítette. Ekkor kezdődött életének legmaradandóbb hatásokat adó két esztendeje, a lázas munka időszaka. Életművének jórésze ebben az időben született. Megírta a Buzák születése és halála, az Örök arc egy részét, A halál zsoltárait, a Tüzek könyvét, több tucatnyi, a ciklusokba nem sorolt költeményt, újságot szerkesztett, agitált a táborban és a környékbeli parasztok között.

Féja Géza azt írta erről a korszakáról, hogy: "...beleszédült a forradalomba, anélkül, hogy maradéktalanul azonosulni tudott volna vele."¹² Az állítás első része egyértelműen igaz: a már-már extázisba hajló lelkesedés, az érzelmek állandó fortisszimója, amelyben a tudathoz minden csak a felszított érzelmek szűrőjén át juthat el, amelyben az értelem csak másodrendű

szerepet játszik az érzelmek mellett. Ebből következik az idézetben szereplő "azonosulás" felemás módja is.

Miközben érzelmileg a legmagasabb fokon történt meg az azonosulás, viszonylag kevés nyoma maradt annak, hogy racionálisan is olyan, vagy hasonló módon fogta volna fel a forradalom lényegét, legalábbis az azonosulásnak ez az oldala jóval kisebb helyet kap költészetében. Említettük, hogy a forradalmat elsősorban érzelmileg élte át. Bár önmagát kommunistának vallotta hazatérésekor, utána távol maradt a politikai élettől, a mozgalomtól, s ez nem magyarázható csupán a körülmények alakulásával. Az irodalomtörténet Bányait a polgári humanista költők között tartja számon, mint a Nyugat második nemzedékének tagját. Széles Klára egy recenziójában¹³ az Adytól József Attiláig ívelő ut közbeeső állomásának, a nyugatosok és a szocialista líra közötti hídnek tekinti költészetét. Amennyiben betölti ezt a helyet, az az oroszországi fejlődés hatalmas lendületének következtében történt.

1918 novemberében Krasznajarszkba vitték. Itt a korabeli dokumentumok szerint a fehérek uralma alatt is viszonylag nyíltan folyt a tiszti táborban a bolsevik agitáció, illegális kommunista csoportok alakultak, majd ezek egységes szervezetbe tömörültek 1919. január 28-án.¹⁴

A baloldali érzelmi foglyok két lapot szerkesztettek, a Jeniszejt és az Embert. Az előbbi politikai, az utóbbi inkább szépirodalmi, művészeti lap volt, 1919 januárjától júniusig jelent meg. Mindkettőt kézzel írták, csupán néhány példány készült belőlük.

A Jeniszei szerkesztői Dukesz Artur, Ludvig Kálmán, Forgács Dezső, Dornbusch Richárd. Bányai Kornél így írt erről a lapról: "A világhelyzet s a társadalomtudományi kérdések meg-

világításával kapcsolatban a kiválóbb orosz írók munkáiból hozott fordításokat."¹⁵

A Jeniszei terjedelme 40-50 oldal volt, Pogonyi Antal visszaemlékezése szerint: "Csak azok az elvtársak kapták meg, akikben megbiztunk."¹⁶

Bányai inkább az Ember szerkesztésében vett részt, Sugár Bélával, Dornbusch Richárdal, Pogonyi Antallal, Zalka Mátéval együtt. A lapban több verse jelent meg Homok álnéven, többek között a Megsimogatom a fákat című költemény, amely későbbi kötetekben nem szerepel. Pogonyi Antal több ízben is említést tesz erről a költeményről. Ketten a sok közül című önéletrajzi regényében¹⁷ Bányai Kornél így beszél erről a versről: "Azt szeretném ebben a versben elmondani, hogy milyen szépek, kedvesek a fák. Szilárdak, mint a hegy, mely hordozza őket. Nincsenek fegyvereik, nem ismerik a gyilkosságot, és bölcsek, mint az idő." Pogonyi Antal másik visszaemlékezésében¹⁸ többször is hivatkozik arra, hogy a Ketten a sok közül című regényben Bányai alakját és tevékenységét dokumentális hitelességgel rajzolta meg. Az Ember című lapról ez utóbbi visszaemlékezésében így ír: "Azt nem lehet állítani, hogy az Ember marxista lap lett volna, hiszen mi akkor még elég keveset tudtunk a marxizmusról, viszont igen haladó lap volt. Ami Bányai Kornél szerepét illeti, ő minden megbeszélésünkön jelen volt.

A tábor baloldali köreinek tevékenységéről így emlékezik meg A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháboruban című könyv:¹⁹ "A krasznojarszki szervezet... Előadásokat tartott a kapitalizmus gazdasági berendezéséről, a tudományos szocializmusról és Marx Károlyról, az

alkoholizmusról, a szocializmus világnézetéről és a kommunizmusról, továbbá sorozatos természettudományi előadásokat a táborban ellenforradalmi részről tartott vallási szellemű torzítások el-
lensúlyozására. A szervezet kiadott egy kéthetenként 50-80 oldal terjedelemben megjelent kommunista folyóiratot 'Jeniszei' címmel... A szervezet ezenkívül forradalmi tartalmu orosz röpiratokat fordított és terjesztett a tábor munkásai között. Összekötést tartott fenn a városi földalatti szervezettel és rendszeres anyagi támogatást nyújtott a krasznojarszki börtönbe zárt kommunista elvtársaknak."

1919. július 31-én felkelés tört ki. A hadifogolytábor mellett állomásozó 3. és 31. lövészezred lázadt fel, de a gyengén, és előrelátás nélkül szervezett akció körülbelül nyolcórás harc után elbukott. A felkelést nem a foglyok kezdeményezték, de többen is részt vettek benne a tábor lakói közül, ezért a cseh ellenforradalmárok felhasználták az alkalmat az általános leszámolásra. Elsősorban a bolsevikokat üldözték, de kivégeztek néhányat a kommunistákkal szembenálló magyar sovíniszta, irredenta eszméket hirdető tisztii szervezet tagjai közül is.

A két lap szerkesztői közül is többen áldozatul estek a megtorlásnak, /Dukesz Artur, Ludvig Kálmán, Forgács Dezső/ de Bányai Kornélt a cseh ellenforradalmárok nem üldözték, az eseményekben nem volt olyan szerepe, mint társainak.

Pogonyi a felkelés után is találkozott Bányai Kornéllal. "Egy kis vaskos füzetet mutatott, az ő sajátos magy betűivel teleírt gyönyörű verseivel. Sokat felolvasott belőle. Persze nekem nagyon tetszettek. Aranyos naivitásában azt az ajánlatot tette, hogy ha egyszer vége lesz a hadifogságnak, menjünk együtt mi ket-

ten Németországba, én fordítsam le a verseit németre /ő nem tudott németül/ ott majd kiadják és híres emberek leszünk. Alig tudtam neki megmagyarázni, hogy a versfordításhoz tökéletes nyelvtudás kell, anyanyelv."²⁰

Korábban már említést tettünk Bányai nyelvtudásáról, és arról is, hogy Pogonyi Antal tévesen állítja, hogy Bányai nem tudott németül. Ennek az sem mond ellent, hogy barátját kérte meg a versek lefordítására, legfeljebb annyit bizonyít, hogy az ő német nyelvtudásában jobban bízott, mint a sajátjában. Tekintve, hogy Pogonyi a visszaemlékezést fél évszázaddal az események után írta, ebben nincs semmi rendkívüli. Bányai nyelvtudása számunkra azért fontos, hogy legalább megközelítően tisztázhassuk általa a német expresszionizmusnak reá gyakorolt hatását. Hazatérése után ez a kapcsolat könnyen létrejöhett, de a lehetősége bizonyos mértékben megvolt már Oroszországban is. Erre következtethetünk Pogonyi Antalnak abból a megjegyzéséből is, hogy Bányai éppen Németországba akart menni a háboru után, és ott akarta kiadatni a verseit.

Krasznojarszk 1920 január elején szabadult fel. A kommunista és a kommunistákkal szimpatizáló foglyok nagyrésze beállt a Vörös Hadseregbe.

"Bányai Kornél nem lépett be a hadseregbe. Nem szerette a katonaságot. Viszont a kommunista pártba belépett, gyönyörű agitációs beszédeket tartott a hadifoglyok között Sugár Bélával együtt."²¹

Korábban előrebocsátottuk, hogy Bányai Kornél a forradalmat elsősorban érzelmileg élte át, költeményeiben is főleg érzelmileg tükrözi.

Bányai nem olyan, elméletileg képzett, marxista, aki a forradalmat a köznapi tudat szintjénél lényegesen magasabb fokon élhette volna át. Ez a tudat a különböző empirikus ismeretekken kívül elsősorban a társadalmi pszichológiát foglalja magába, és többek között érzések, hangulatok formájában tükrözi a valóságot.

A forradalmi lét forradalmi tömeg-pszichológiát teremt, s a költő ezt verseiben érzések, hangulatok formájában fejezi ki, vagy legalábbis tulnyomórészt így.

Együttal azonban a köznapi tudatban, amely pszichológikusabb, mint az ideológia, tovább élnek egyes elemek, mint a "mult csökevényei". Bányainál ilyennek tekinthetők a háboru, a halál-élmény hatására korábban kialakult pacifista vonások. 1920 áprilisában belépett a kommunista pártba, 1920-21-ben az OK/b/P taskenti magyar agitációs propaganda osztály titkára volt, agitált a szovjethatalom mellett, de nem fogott fegyvert, mert miként Pogonyi Antal írta: "Nem szerette a katonaságot." Nem öl, sőt olyan helyzetbe sem akar kerülni, ahol ölhetne, holott valószínű, hogy tisztában van a kétféle harc közötti különbséggel, azaz politikai tudatának fejlődése megelőzi erkölcsi tudatának fejlődését, de cselekedetei egy részét az utóbbi még akkor is irányítja, ha szembekerül politikai tudatával.

Megfelelő elméleti, ideológiai megalapozottság híján és szegényes gyakorlati tapasztalatokkal, amelyek bővebb megszerzésében a háboru és a társadalomtól elszigetelő fogság megakadályozta, nehezen igazodott el a változó, olykor máról-holnapra homlokegyenest ellenkezővé változó, viszonyokban. Többek között innen ered kamaszos "naivitása", később pedig Magyarországon,

fokozatos visszahuzódása a szellemi élet központjából egészen Homokig, a teljes szellemi magányba.

Az 1918-ban írott Buzák születése és halála ennek a korszaknak a legmagasabb szintű költői összegzése Bányai életművében. Költészetének szinte valamennyi jellegzetességét egyszerre vonultatja fel ebben az epika felé hajló lírai "regényben", vagy "eposzban". A Buzák születése és halálában "... a buza életutját próbálta megörökíteni" - írta Féja Géza.²² Valójában ez a felszín, az első, a leghamarabb meglátható réteg, vagy az előbbi regény-említés alapján mondhatjuk: a cselekmény. A buza életutja azonban szimbóluma minden élő utjának, a lét és a nemlét örök változásában, egy nagyobb egységben pedig az anyag örökös körforgásának szimbóluma. Az élő csak az anyag egyik, átmenetileg létrejött megjelenési formája, amely az élettelenből keletkezett - épült, s ismét élettelenné bomlik. Az élet ugyanugy lappang az anyagban, mint a buza a magtárban szunnyadó buzaszemben.

A Buzák születése és halála még többnyire szimbolikusan fejezi ki azt a gondolatot, amely a későbbiekben több helyen is nyíltan kifejezést nyer. Az anyag folytonosságának tudata hozza létre Bányai költészetében azt a halál-képet, amely bele-törődést sugall, éppen azért, mert a halál nem befejeződés, csupán a testünkkel szerveződött anyag újabb formába szóródásának kezdete. A Buzák születése és halála költője még nem ennyire következetes. Még nem jutott el a végső következtetésekig, de útja innen törvényszerűen vezet az imént csupán vázlatosan jelzett gondolatokig.

"A mozgástól gazdag anyag csodálatos tulajdonsága a
/ritmus, s örök ritmusban

fordul a megsűrűsödő világ"

"... szelid mámorával a halálnak, s örök lendüléssel
ritmusok forгатják újabb mélységekbe fáradt szemeinket"

Ettől csak egy lépés a Közelebb a földhöz ciklusban már
nyiltan, egyszerűen leírt gondolatokig:

Mindnyájan együtt, virággal a lepke és széllel a lombok
elmulunk mint a csillag: ég időtlen arcán nyári szeplő.

S ahogy bor tűzébe tömörült a föld s szenes pincékbe

/az erdő

csak változunk és helyet cserélünk.

/Őszi tűz/

A Buzák születése és halála tizenkilenc versből álló
ciklus. Az 1. költeményben mintha az eposzok tárgymegjelölésé-
vel kezdené:

Földet hirdetek, nagy buja hantokat hozok.

Elétek rakom a párás göröngyök csodáit.

Az egész ciklus alaphangját az 1. költemény adja meg.
Ez helyezi el térben és időben az egészet. "...fátyolos bus sze-
metek szépséget áhit..." - írja a költő s az áhitott szépségek
megmutatását igéri. Ez a szépség azonban nem tér és idő nélküli
elvont szépség. A buza életutja mindig ugyanaz, a költő azonban
egészen pontosan megjelöli, hogy hol és mikor mutatja meg ezt a

csodát, sőt a csoda csak ott és akkor válik igazán csodává, ahol és amikor ezt megmutatja.

"Még csontok hevernek rozsdás vasak között" - írja, és "Még karikásak a szemeink a haláltól".

A háborúnak véget kell érnie, hogy a "csoda", az "új szépség" megszülessék. "...magyar mezőkről szökken az erő!" s a legfontosabb:

Nagy átkok ültek rajtunk és megsodort a kin.

De most lássátok és örüljete, hogy mennyi de mennyi csuda gyönyörűség,

szépség,

hallatlan, mennyi nagyszerűség

lobog itt, mozdul itt veletek a földön!

A csoda a háboru utáni magyar földön születik tehát, ahol az átkok és a kin után végre "lobog" "mozdul" a szépség, a nagyszerűség. A többes szám második személyű megszólítás az iménti idézet második sorában, és a többes szám első személyű igehasználat, illetve a határozó többes szám első személyű ragja az első sorban, nem hagy kétséget, hogy azokkal "lobog" és "mozdul" a földön a sok "csuda gyönyörűség", akikkel a költő azonosítja magát, az elnyomottakkal, elesettekkel, rabokkal. A felszabadulás víziója az 1. vers, és ezzel az egész ciklus alaphangját is megadja.

Bányai költészetét formálta a marxizmus is, de költői szintézisének nem vált legerősebb alkotóelemévé. Munkásságának ebben a szakaszában végig kísért valami romantikus szabadság eszmény himnikus újra és újra formálása.

Falu és város örök ellentéte, szembeállítás a ciklusban szintén a romantikus forradalmiság jellemzője, az érett szocialista költészetben meghaladott vonás. Bányai költészetében nemcsak a korai Buzák születése és halála hordozza ezt az idejétmúlt gondolatot, költészetének ez mindvégig egyik lényeges alapeleme maradt. A 13. versben például így jelenik meg a város:

Amott város reszket, lapul a földekhez ég sulya
alatt, nagy mogorva város, kalászos földekről életet
dézsmáló, éhes szürke rém. Vaskarjai rengve csapód-
nak a kék ködű síkba, s jaj, piszkos karmával életünk-
be nyul!

Aprólékos összehasonlítás helyett csak utalni szeretnénk József Attila, külsőségeiben helyenként hasonló, de tartalmában egészen más, osztálytudatos város-ábrázolására.

Bányai számára a város teljes egészében ellenséges, félelmetes, ismeretlen és kiismerhetetlen világ. Kizsákmányolók és kizsákmányoltak ellentéte nála mint város - falu ellentéte, sőt mint Nyugat és Kelet ellentéte jelentkezik. A forradalom számára Kelet harca a "kalmár" Nyugat ellen.

A 13. versben írja:

Kelet naptól ékes, végtelen rónái, nagyságot hirdető
vizei, erős ormai belőlünk dörögnek új népvándorlást
városoktól zugó, kalmár Napnyugatra

Világképéből szinte teljesen hiányzik a proletariátus, az osztályharc tükröződése pedig torz formában történik. Ez a Buzák születése és haláláig megtett út, az élmények, tapasztala-

tok egyoldalúságának törvényszerű következménye.

A ciklus gondolatmenete a kiinduló pontra tér vissza. A téltől indul, s a téllal fejeződik be. Szerkezete epikus, a természet megszabta sorrendben mutatja be a buza "életutját". Ezen a szűkre szabott pályán a "cselekmény" drámaiság nélkül fut. Nincsenek egymásnak feszülő gondolatok. A falu - város említett ellentéte felbukkan ugyan több helyen is, de nem ez adja meg az alaphangot. Az ellentmondás hiánya egyuttal a fejlődés lehetőségét is kizárja. Bányai a természet halálát és ujjaszületését mint körforgást ábrázolja, amelyben a visszatérés az indulás szintjén valósul meg. Ennek egyik formai bizonyítéka, hogy a 19. vers harmadik részétől kezdve "Tegnap még csókoktól lángolt fel az arcunk..." majdnem szó szerint egyezik a ciklust tulajdonképpen elkezdő 2. vers megfelelő részével.

A ciklus öt fő részre osztható.

Az 1. vers a bevezetés, mint említettük, elhelyezi térben és időben a ciklust, egyuttal megadja a megfelelő érzelmi, hangulati töltést, sőt meghuzza az ábrázolás világnézeti koordinátáit is.

A második rész /2-5. vers/ a tél uralma alatt tetzhalálban lévő természetet ábrázolja. Az elmúlt nyár emléke még vissza-visszatér, de ezekbe az emlékképekbe mind erősebben szövődnek bele a tél képei. Az ábrázolásmód nem egységes. Egy-egy versen belül egyetlen pillantással fogja át a világot a legkisebbtől a legnagyobbig.

A 3. versben például:

Pókok szövik álmuk száraz levelekben, szép kerekre
tákoltt hálókról és dongó zöldhasu legyekről.

Négy sorral lejjebb pedig szinte átmenet nélkül a végtelenbe fut a pillantása:

Olyan furcsa és idegen most a tintás felhőkön átütő
kékség

Ez a váltás egy-egy versen belül is többször megtörténik. Az epikus ábrázolás ilymódon a filmszerű "vágások" gyakori használatával bizonyos drámaiságot nyer a közel-távol ellentétének állandó felhasználásával. Ezzel a korántsem pejorativ értelemben említett "művi" drámaisággal éri el azt a hullámzó, monotonnak tűnő mozgást, amely későbbi költeményeire is oly jellemző lesz, s amelyet Németh László és Sárközi György is említenek Bányaí utolsó két kötetéről írott bírálatukban.²³

A 6-9. vers a tavasz és a koranyár képeivel, a búzák születésével és növekedésével a ciklus harmadik részét alkotja. A 6. vers a télben tetszhalott természet ébredését mutatja, de a mező még üres. A mozdulatlanság fölengedett, de az ember még nem jelenik meg. A mozgás is csak rejtett, alig észlelhető. Cse-rebogár lárvája mozdul a föld alatt, felszálló ködök, fogyó hófoltok, tavaszt érző madarak jelzik.

A 7. versben jelenik meg az ember. Megjelenése teszi teljessé a természet ébredését. Megkezdődik a munka. Az ember beavatkozik a természet rendjébe. Ismét súlyosabb képekben bukkan fel a város.

A gép, amelyet a város küldött, belemar a földbe. "Dü-börgő szörnyek, komor szántógépek, városi állatok háborítják a mezőket, trágyás rögöket."

A megtermékenyülés képeit sorakoztatja a költő. Bányaí

nem irt szerelmes verset, de természeti képeiben gyakori a rejtett, csupán hangulatokban előtörő erotika. A 7. versben a szántás és vetés leírásában a szüzi föld megtermékenyülésének fájdalma és öröme közepette a természet, mint élő organizmus jelenik meg. Mozduló és mozdulatlan, élő és élettelen egyetlen hatalmas egészbe forr össze, s ez az egész él, mozog, a vers hullámlása mintha egy hatalmas élő test egyre gyorsuló lélegzése lenne.

A 8. versben az eső és a napfény fejezi be a megtermékenyítést "életet bont néma porból". Ez a vers formailag eltér a ciklus többi részétől. A szabadvers lassan folyó hosszú sorait, amelyekben az egyedüli kötöttséget csupán a prózán helyenként átütő tétova ritmikusság jelentette, egyszerre gyors ritmusu, kötött és rimeket hordozó sorok váltják fel. Ez a gyors ritmus az esőcseppek kopogását utánozza.

Esőcseppek, égi gyöngyök
táncot ropnak erdőn - réten.
Kopogtatva és zörögve
piros lila-barna rögbe
merülnek el mindörökre

A vers sorai felező nyolcasok. Az ősi magyaros forma ellenére sem hatnak azonban népiesnek, mert a rimek változó száma és elhelyezése a szakaszban a népdalhoz képest bizonyos rafináltságot eredményez.

A soroknak van bizonyos trocheikus lejtésük is, bár ez csak diszkrétebben, másodlagosan érvényesül.

A 9. versben a mag kikelését, a buza megszületését írja le. A születés misztériumát az elkövetkező megpróbáltatások

előérzete sem teszi kevésbé ünnepélyessé. Ezt az ünnepélyességet fejezi ki a ritmikus próza nagyobb kötöttsége. Korábban csak néha, váratlanul bukkant elő egy-egy kötött ritmusu sor, most egész szakaszokban nyomon követhető a lüktetés. Bár nem tördeli külön sorokba, a ritmus alapja többnyire egy hatszótagu egység, amelyet metszet oszt két részre a hangsúlyos verselés szabályai szerint, a szótagok $4/2$ vagy $3/3$ arányában. A metszet gyakran vág szét szavakat, sokszor csak bizonytalanul állapítható meg, hogy a kétütemű hatos "sor" felező hatos-e, vagy $4/2$ a szótagok megoszlása.

Bányai szinte átmenet nélkül kever prózát a hangsúlyos verselés szabályainak megfelelő sorokkal, de felhasználja az időmértékes verselés adta lehetőségeket is.

A 9-es számmal jelölt versnél azért érdemes hosszabban időzni, mert szinte iskolapéldáját adja a formák Bányainál oly gyakori változatosságának. Nem véletlen, hogy ez a formai gazdagság éppen az élet keletkezéséről szóló versben tárul föl.

A költemény egy ritmikailag közömbös, prózai kijelentő mondatból kezdődik:

Egy reggel csirák szagától terhes a szél.

Ebben a mondatban azonban a legfontosabban, az élet keletkezését jelenti be. A forma és a mondanivaló ilyen látszólag inadekvát volta a könnyen lázba jövő Bányainál a lelkesedés, az elragadtatottság legmagasabb fokát jelenti. Ez a mondat a ciklus egyik fordulópontja. A korábbi izzást arányos módon-ezzel az érzelmi telítettséggel már nem lehet lángoló szavakkal fölül-

mulni. Elcsuklik a hangja, megrendültségében érzelmeit már nem tudja nagy szavakba önteni, ezért suttogni kezd, és a lehető legegyszerűbb szavakat mondja.

A prózai mondat után egy pillanatnyi szünet van. Tudatosul a jelentése. Az érzelmi feszültség fölenged, egyuttal ismét kifejezhetővé válik, sőt már fokozható is. A következő mondatban ez a fokozás ismét megközelíti a maximumot.

Kivillanó nyelvek indulnak magasba, harmat szikrázik
lobogó hajnaltól: buza!

A mondat három fő ritmikai egységre oszlik, az első kettőn belül még két-két egység különböztethető meg.

Kivillanó nyelvek /indulnak magasba/ /harmat szikrázik/
lobogó hajnaltól/ /buza!

A sor rövid szótagokkal kezdődik, majd a szótagok egyre hosszabbak, egyre ünnepélyesebbek lesznek. A "lobogó hajnaltól" hosszú szótagai utáni cenzura mintha a vizsgálódó tekintet számára hagyott idő volna. A fölismerés örömteli sikoltásával zárja a mondatot az utolsó szó: "buza!"

A hangsúlyos sorok után ismét egy prózai mondat:

Testüket aranykulccsal tárta föl a nap!

Ez a vers első mondatára vezet vissza. A következő mondat ugyanis ismét magyaros ritmusa:

Életre mely fénybe /napsugaras táncba/ jövendőkért
érik

A sok magas magánhangzó önmagában is vidám hangulatot
áraszt, s ezt fokozza a táncos ritmus.

A két prózai és a két ritmikus mondat együtt, egy na-
gyobb egységben szintén ritmikusan felel egymásnak. Ez a négy
mondat adja egyuttal a vers belső részét.

A statikusabb prózai és a nekilóduló ritmusos mondatok
után egy mindent elsőprő lendületű látomás következik. Ez ellen-
tété az első rész derűs hangulatának. A költő a jövendő megpró-
báltatásait idézi fel.

Ennek a drámai második résznek a formája kétütemű ha-
tos. Az első mondat az előző derűs hangulatú sor után átmenet
nélkül jön, mint a váratlan nyári zápor:

Viharok jönnek majd/vakitó villámmal/^{lu}shogó korbáccsal/
kékre vert felhőkkel/jajgató felhőkkel/zenélő sirással/
s fákat szenesítve/repesztenek ketté

A suhogó korbács, a kékre vert, jajgató felhők a vihar
képeiben mintha egy élőlény megkorbácsolásának történetét monda-
ná el a költő. A természetnek élőlényként ábrázolása még világo-
sabban kitűnik a hangulatilag az elsőhöz szorosan kapcsolódó má-
sodik mondatban.

Szél szuszog majd rajtuk/szél futkos keresgél/ és ők
meghuzódva/egymáshoz lapulva/egyre nőnek nőnek/magas-
ságba törnek/élnek a jövőért/más uj szemekért

A drámai indulatok alábbszállnak. A vihar elvonult, csak egy kis szellő maradt utána. A buzák, mint a halálos rémületből ocsudó, egymást kereső állatok, vagy emberek, összebujnak. Az élet megy tovább, a vihar nem akaszthatja meg. Az átzugó orkán csak epizód, muló jelenség, az élet azonban örök. Célja önmagában van, a buza a jövőért él, s a jövő a más új szemeket jelent. A természet örök körforgását fejezi ki ez a mondat. A határozótagu egységek után a "más új szemekért" ritmusváltása a legfontosabb mondanivalóra irányítja a figyelmet.

A drámai közjátékot az idézett mondatban érzelmileg oldja fel Bányai, ennek a résznek az utolsó mondata pedig meghozza a hangulati oldódást is.

Sötét börtön után kék magasság, lengő levegő, csodás magyar ég!

Ez a mondat értelmileg nem mond újat az előzőkhöz képest. Funkciója csupán a szakasz érzelmi feszültségének feloldása.

A 9-es számú vers második szakaszát egy narratív sor vezeti be:

Egyre sűrűbben röppen égbolt csucsára tüzes madarunk:
a nap.

Ez a sor egy ismétlődő történet leírásával nemcsak a nyár hevének fokozódását, de az idő mulását is érzékelteti. A sornak megvan a kellő érzelmi-hangulati töltése önmagában is,

hiszen az "égbolt csucsára" "egyre sűrűbben" repülő "tüzes madár" önmaga is kifejezi a mind rövidebb éjszakákkal megszakított forró nappalok egymásutánját, de Bányai érzelmi skáláján ez még csak az egyszerű közlés szintje. Az érzelmeket innen fokozza tovább a rövid szakasz következő mondatában.

A ritmus mindig vadabb, mindig szilajabb, egyre soványodik, fogy az árnyék, s arasznyira ugrik alvást hozó, harmatozó éjjel.

Ebben a részben nem mond újat. Az előző sort ismétli meg, érzelmileg magasabb fokon. A mondatnak nincs az előbbiekéhez hasonló szabályos ritmusa. Bányai nem él a ritmus gyorsabb lüktetésében kínálkozó formai lehetőségekkel. Ha a szabálytalan, szinte szaggatott ritmusu mondatot olvassuk, nem az egyre gyorsuló mozgás képzetét idézi fel bennünk, inkább a nagy erőfeszítéstől kimerült test szabálytalan, kapkodó lélegzetvételét. A mondat elején gyakran előforduló t-d-g hangok pedig az ugráló, megerőltetett szív verését. A természet élőlényként való ábrázolása itt ismét egészen világos, a költő a napot madárhoz hasonlítja, de az árnyék soványodása, az éjszaka ugrása is hangulatilag ezt a szemléletet erősíti.

A vers harmadik - utolsó - részében a "cselekmény" nem halad tovább. A következő mondatokban némileg el is szakadva a vers többi részétől, bár annak logikai és hangulati folytatásaként, Bányai összefoglalja egy elvontabb szférában mindazt, aminek kifejezésére a buza örök születését és halálát csupán eszköznek választotta. Most már nem a buzáról van szó.

Mert minden ritmus.

Ez a mondat a harmadik szakasz elején röviden összefoglalja, kifejezi nemcsak a következő mondatok, de az egész ciklus legfőbb gondolatát.

A következő mondatban a "Mert minden ritmus" kijelentés ismétlődik, de már nem az egyszerű kijelentés szintjén. A tartalom mélyebbé válik. A ritmus a felszín, de a ritmus nem önmagában létező.

A mozgástól gazdag anyag csodálatos tulajdonsága a ritmus, s örök ritmusban fordul a megsűrösödő világ!

A buza születésének és halálának örök ritmusából elérkeztünk a világmindenség örök ritmusáig. Így tágul Bányai költészetében kozmikusá a gondolat, így ér el a legkisebbtől a legnagyobbig, hogy mindent egyetlen egységbe fogjon össze.

Jóllehet a buza "regényének" "cselekménye" még csak a csiránál tart, a költő már a csirát nevelő természet ritmusából mintegy előlegzi a "minden ritmus" kimondását. Ennek a kijelentésnek igazi költői bizonyítékát a buza életének születéssel és halállal szakaszolt örök ritmusa adja meg. A költő azonban nem vár az utolsó pillanatig, hogy a kész mű végén mondja ki azt, amit bizonyítani akar.

A "minden ritmus" kijelentése a ciklus fordulópontja. Itt megváltozik a költő módszere. Eddig megrajzolta a természet képeit, mintha induktív módszerrel, ehhez a kijelentéséhez kereste volna a tényeket a természetben. Most, miután kimondta a leg-

főbb gondolatot, a módszere is megváltozik, deduktív válik, a felsorakoztatott tények már a kimondott tétel bizonyítására szolgálnak. Erre szolgál a legtágabb értelemben a buza születésének és halálának egész "regénye" is.

Tavaszon keresztül nyárra nő a tél. Őszön keresztül téllé omlik a nyár. Éjjelek buknak hajnal rőt tűzében, s nappalt szenesít sugárzó alkonyat. Minden ritmus, szelíd mámorával a halálnak, s örök lendüléssel ritmusok forgatják újabb mélységekbe fáradt szemeinket.

A "minden ritmus" gondolat újabb variációja ez az érzelmileg szorosan összetartozó négy mondat.

A puszta gondolatot, a lényegét egyetlen rövid mondatban fejezte ki. Ezt oldotta föl először még értelmileg mélyítve, árnyalva, kevésbé költői mondatban, majd a további oldásban eljut a pusztán, vagy legalábbis elsősorban érzelmi szintre, amelyben a ritmusadó ösztön már tulkiabálja a gondolatadó értelmet, ahogyan Németh László jellemezte költészetének egy bizonyos korszakában. Itt már nem az a fontos, amit mond, hiszen ugyanazt mondja, mint az előző mondatokban, hanem az, ahogyan mondja. Ezeknek a mondatoknak a létjogosultságát a prózából lassan kibontakozó, először még bukdácsoló, majd egyre határozottabbá váló kötött ritmus adja meg. Az utolsó mondat végén az utolsó négy szabályos hatszótagu ritmikai egység a végtelenbe vesző monoton ismétlődés kifejezője.

A formák ilyen csapongó, rendszertelen váltakozása képes csupán kifejezni a már-már extázisba hajló életörömet. Egyet-

len forma következetes alkalmazása olyan béklyóba szorítaná, amelyet nem képes elviselni.

A 10. és a 11. vers lírai betétnek tűnik. Nem a buza növekedésének újabb szakaszát mutatja meg, a "cselekmény" megáll.

A 10. vers a bomló tavasz és a "szép üde lányok" futása Botticelli Tavaszára emlékeztet.

Lábuk a térdük napba ütődve csillog előre. Fénybe lobogva uszik a szoknya. S mindenütt apró szirmokat szórnak.

A 11. versben a madárijesztő "...földek öreg rabja, földek éber őre, földek prófétája..." szájába adja a "minden születésére" mondott áldást. Az áldás vers a versben.

Áldott legyen földnek minden akarása, minden ragyogása, minden lihegése, áldott legyen ez a nagy feketeség: minden új életbe olvadó kis porszem, minden szertehulló, buzába szökellő rög.

Élő és élettelen összeolvadása, egysége, egymásba való átmenete ebben az "áldás"-ban éri el egyik csúcspontját. "A monista életérzés vallássá költése", amit először Németh László vett észre verseiben,²⁴ már jóval az Örök arc előtt is Bányai világképének egyik igen lényeges eleme volt.

A 12. vers a buza növekedését kíséri nyomon.

A 13. a buzára leselkedő veszedelmet, a várost mutatja,

a messziről, értetlenül néző ember szemével. A város "kalászos földekről életet dézsmáló, éhes, szürke rém." Bányai világképének erre a jellegzetességére már utaltunk. Falu és város nem kiegészítik egymást, de ellenségesen állnak szemben nála. Ez a szemlélet, amely általában reakciós ideológia hordozója, Bányai világképében más tartalmat nyer. A város a kizsákmányolás megtestesítője. Említettük, hogy Bányai látóköréből szinte teljesen hiányzik a proletariátus, egyéni tapasztalatainak korlátozottsága és a körülményekből adódóan töredékes marxista elméleti felkészültsége miatt. Ezért lehetséges, hogy a forradalmat a falu /tágabb értelemben a Kelet/ harcának véli a város /Nyugat/ ellen.

Bár a falusi idill képei is elő-előbukkannak még a Buzák születése és halálában, ez /az 1. vers félreérthetetlenül utal erre/ a felszabadult falu idilljére.

Bányai nem irt szerelmes verset, de már utaltunk rá, hogy természeti képeiben gyakori a rejtett erotika. A 14. vers egyike azon keveseknek, amelyben megjelenik a nő, akinek megmutatja "... a szerelmes földek életét...". A fejlődő buza képére a sóvárgó kamasz lelkivilágát montirozza.

...öreg titkokat sugdosnak a buzák. Kamasz sóvárgással nézik szarkák lila lábát. Napsugarak arany patakjában azurszemű szüzre forognak: buzavirágot mind megölelnék!

A virág megtermékenyülését a nász képeivel érzékelteti.

...szerelemtől fáradt, lihegő mezőkre altatón borul, csillagokat ásít a nyári menny.

A 15-17. vers az aratás, a behordás és a cséplés képeit rajzolja meg. A 18.-ban a télre készülődő falu jelenik meg, helyenként, az örök körforgás érzékeltetésére a képek a 4. vers képeivel azonosak.

Buzaszemek ülnek egymás hegyén-hátán megkötött zsákokban, nehéz tömlőcökben. Napra várakoznak, mely robbantó sugárral, mint nagy aranykulccsal megnyitja a testük...

A ciklus befejező darabja a 19. vers visszatérés az induláshoz: a buza halála, amely azonban csak tetszhalál, mert tavasszal a magból új élet fakad, a körforgás folytatódik. A halál nem végleges állapot, mert minden újjászületik a természet örök változásaiban. Ezért nincs kétségbeesés az őszi képekkel kezdődő versben. Nemcsak a buza születik újjá, de a "désütött virágok lehorgasztott szárán, száraz levelén" összezsugorodott méh is. Felbomló teste tavasszal virágként, buzaként születik újjá. A halál csak átmeneti állapot az anyagi lét különböző formái között. A lélekvándorlás tanának materialista megfelelője ez, tökéletesen beleillik Bányai egyetemességre áhító szemléletébe.

A Buzák születése és halála nem kiforrott mű. Költője már megtalálta saját hangját, de ez a hang még iskolázatlan. Az elragadtatás paroxizmusában gyakran stilusromantikába téved, jelzői gáttalanul ömlenek. Amikor nem bírja erővel az állandó fortissimot, gyakran Adyhoz fordul költői eszközökért. Saját hangja azonban már eléggé kialakult ahhoz, hogy ezek az adyzmusok többé-kevésbé megkülönböztethetők legyenek verseiben.

A Buzák születése és halála megjelenésének idején a

természetkultusz általános jelenség irodalmunkban, olykor homlokegyenest ellenkező világszemléletek kifejezőjeként. Csak utalni szeretnénk arra, hogy mit jelent a természet például Szabó Dezső számára, mit jelent Babitsnak, Tóth Árpádnak, Juhász Gyulának, vagy hogy egy végletes példát említsünk, mit jelent Gábor Andor Orgovány című versében.

Bányai Kornél természetkultuszával egyik sem rokonítható egyértelműen, bár a részletekben felfedezhető egy-egy hasonló vonás.

Ha az akkoriban szintén pályakezdő Szabó Lőrinc Föld, Erdő, Isten című kötetével hasonlítjuk össze a fiatal Bányai verseit, elsősorban a Buzák születése és halálát, a kimutatható azonosságok és különbségek segítenek Bányai helyének kijelölésében.

A Föld, Erdő, Isten 1922-ben jelent meg. Ekkor már megjelent a Buzák születése és halála, s Bányai az Örök arc forrongó, lobogó verseit írta.

Részletes összehasonlítás helyett egy lényeges hasonlóságra és egy eltérő vonásra hívjuk fel csupán a figyelmet.

A Föld, Erdő, Isten és a Buzák születése és halála költője is harmonikusan illeszkedik a természetbe, de megőrzi önmagát, nem olvad bele. Csupán megmutatja a természet szépségeit, de szinte hangsúlyozza a különállását. Legtöbbször azzal, hogy mintegy keretbe teszi a verset, amikor felhívja egy társ figyelmét a táj szépségeire. Bányainál említettük már ezt a Buzák születése és halála elemzésekor.

Megmutatom most, asszonyom, a szerelmes földek életét,
a föld szépségeit. Te, aki mindig magadba tudtad ölelni

a falvak dörömbölő hivatottságát, a föld nagyszerű re-
neszánszát s a város halálos dáridóiban, gépek kódében
megrogyant emberei között, izmos, szépséges egészsé-
gekről álmodoztál - jöjj velem most a jószagu mezőkre!

...

Nézd, amott gyp, puha pázsit csábit a csókra. Kalá-
szos füágyon virágok hevernek. Égő csipkebokrok lobog-
nak a dombon.

/Buzák születése és halála 14./

Szabó Lőrincnél közvetlenebbül érezhető a klasszikusok
hatása:

Nézd csak testvér - : csillag gyul a füvek közt
eleven csillag! nézd a góriában
szeretkező sok szentjánosbogárkát!...

/Föld, Erdő, Isten III./

Hasonlóságot mutat a szerelem és a természet képeinek
áttünése, egymásba olvadása is.

Érzed az esti virágok izgató simogatását?

/Most lehellük lelkünkbe illatos testüket a rétek./
Kezünkben a szerelem édessége csókolózik,
mikor ujjaink véletlenül összeölelkeznek.

/Föld, Erdő, Isten XIV./

Az imént említettük, hogy Szabó Lőrincnél közvetlenebbül érezhető a klasszikusok hatása. Az idézetekből a különbség is kitűnik. Szabó Lőrincre derűs kiegyensúlyozottság jellemző ezekben a versekben, Bányaira a zaklatott érzelmek kiáradása. Már itt sem azonos úton haladnak, de később még jobban eltérnek egymástól. Bányai az Örök archan beleolvad a természetbe, megsemmisül ebben az egzaltált feloldódásban, amelyben az ember kozmikusává válik, a kozmosz pedig öntudatra lel.

Bányai útja később ismét közeledik ahhoz a világhoz, amely a Buzák születése és halálában kitárul, csak természetesen jóval magasabb szinten. Ekkor a Közelebb a földhöz verseiben, ismét fellelhetők a hasonlóságok a Föld, Erdő, Isten egyes részeivel. Ez a visszatérés azonban már az ugynevezett "új klasszicizmus" jegyében történik. Itt csak megemlítjük Bányai Szép Felvidék, Apám és az erdő, Hegyes hazámban című verseit, amelyek ennek az "új klasszicizmusnak" a hatására bizonyos hasonlóságot mutatnak a 18-20 közötti esztendők költeményeinek hangjával.

A KÖLTŐ ÉS A VALÓSÁG KONFLIKTUSA. A VISSZAHUZÓDÁS KEZDETE.

BUDAPEST - ESZTERGOMTÁBOR /Az Örök arc/

Bányai 1921 elején érkezett haza a forradalmi Oroszországból. Először Csehszlovákiába: Lévára ment, ahol a családja élt. Apja időközben meghalt. A család nagy megdöbbenésére Bányai kommunistának vallotta magát, amint ezt később barátjának, Féja Gézának elmesélte.²⁵ Nem sokáig maradt Léván, illegálisan átkött a határon, és Budapestre költözött. Egy darabig bujkált, a rendőrségen sem jelentkezett, tartott az egykori tisztársak bosszujától. Egy Ráday utcai ház ötödik emeletén húzódott meg H.Szabó Miklós festő-rajztanár barátjának műtermében.

Féja Géza ilyenek írta le az Oroszországból éppen visszatért Bányait:²⁶ "csinos, barna férfi volt, középtermű, arányos alkatu, arcán az egészség pirja. Rövidlátó lévén állandóan csiptetőt viselt. Kutató tekintete hamar megenyhült, meleggévált, szinte mimogatótt. Szerény modorával, fogyhatatlan emberiségével gyorsan megnyert mindenkit, indulat alig akadt benne, inkább valami hívő felfokozottság telítette és éltette. A hazai ellenforradalom gyötrelmes esztendeiben sem hagyta el a jó remény. Példátlan arányu forradalomból tért haza és egy percig sem tudta elhinni, hogy korszakos lökése egyelőre megállhat, és a magyar feudális végvár mohos falai egykettőre össze nem omlanak."

A bujkálás néhány hónapja után előmerészkedett rejtekhelyéről. Beiratkozott az egyetem jogi karára és mivel évente az előírtnál több vizsgát tett le, már 1923-ban megkapta diplomáját.

Több visszaemlékezés is valamiféle naiv rajongónak festi le Bányait, aki értetlenül mozog az ellenforradalmi Ma-

gyarországon.

"Léváról a frontra került, majd Szibériába, a hazatérő tehát nem rendelkezhetett kellő tájékozottsággal"²⁷ - írja Féja Géza.

Rengeteg időt és fáradságot áldozott egy haladó irodalmi folyóirat indításának előkészítésére. Egykori tisztársait, akik a fogolytábor unalmában olykor bekapcsolódtak egy-egy irodalmi vitába, megpróbálta - természetesen kikertelenül - társassággá szerfezni. Bele akart illeszkedni a korszak szétzilált, megfélemlített irodalmi életébe, de tapasztalatlansága, vak bizalma olykor irodalmi szélhámosok körébe vonta.

Bányai életének e korszakáról Féja Géza tudósít a legnagyobb részletességgel és pontossággal:

"... nyakig merült a főváros túlméretezett irodalmi életébe. Hajnalig tartó terméketlen kávéházi vitákban vett részt, sőt az irodalmi alvilág zugolyaiba is betévedt."²⁸

Ismerte a korszak kávéházainak egyik jellegzetes alakját "Norbert bácsit", aki esténként éhező, munkanélküli tisztviselőknek fejtette ki véleményét a "szellemi nemzésről" és a világot megváltó egyéb eszméiről.

Féja Géza elbeszélése szerint egy másik "prófétát" is felfedezett Bányai, azután gyorsan ki is ábrándult belőle. Ez a "mester" lelki klinikát tartott fenn, szellemidéző összejöveteleket rendezett, s évente tizszer megjelenő lapjában közölte, főleg nőkből verbuválódott híveinek írásait. Persze csak akkor, ha azok fizettek neki a megjelenésért.

Jellemző Bányai tapasztalatlanságára, hogy minden furcsa, különö figurában azonnal forradalmárt sejtett. Féja Géza így

írt erről:

"Az Eötvös Kollégium előtt a Ménesi uton akkoriban még üres telek huzódott, közepén pedig idők óta jókora szikladarab hevert. Délutánonként feltűnt az uton egy immár deresedő, de fölötté dus hajzatu és szakállu férfiú, mindig hajadonfótt, a sziklához ment, leült, és a távolba meredt, leritt róla a prófétaság. Fölhivtam Kornél figyelmét a titokzatos szakállásra, ő forradalmárt sejtett benne..."²⁹

Ez az epizód is bizonyítja, ami egyébként a versekből is kitűnik, hogy az oroszországi forradalmi mozgalmakból hazatért Bányai korántsem volt ideológiailag képzett, tapasztalt forradalmár. A forradalom dinamizmusa magával ragadta, de a lényegéből keveset értett meg.

Nehezen találta meg az érintkezési pontokat az igazi irodalommal, sőt kapcsolata mindvégig esetleges, törékeny maradt, a Nyugatot kivéve, ahol Osvát Ernő felismerte tehetségét. Először 1922 júniusában közölte néhány versét A halál zsoltárai című ciklusból, és később is a Nyugat volt az egyetlen folyóirat, amelyik rendszeresen közölte a verseit, bár az utolsó években, Osvát halála után már ritkábban.

Többször is említettük Bányai naivitását, amely megnehezítette beilleszkedését a társadalomba és az irodalmi életbe is. Emberi és költői karaktere olyan közegben alakult ki, amely kevéssé készítette fel arra, hogy megtalálja a helyét az ellenforradalmi Magyarországon, vagy kezdetben egyáltalán tájékozódni tudjon benne. Az oroszországi forradalom rendkívüli körülményei közül nem is a korábban legalább gyermekként megszokott viszonyok

közé tért vissza, hanem az ellenforradalom homlokegyenest ellenkező tendenciákat hordozó, de a megszokottól szintén eltérő légkörébe, amelyben sokszor még azok sem találták meg a helyüket, akik átélték kialakulásának periódusait.

Az az út, amelyet a háboru kitörése óta megjárta, egészen kivételes helyzetbe hozta, kivételes egyéniséggé tette a korszak irodalmi életében. Anti-emigráns volt, aki éppen akkor tért vissza a forradalmi Oroszországból kommunistaként /legalábbis saját meggyőződése szerint kommunistaként/, amikor az itthoni baloldali értelmiségiek már emigráltak. Önmagában ez a tény magányosságra kárhoztatta.

A részben elhallgattatott, sokfelé hasadt, a hamis tudat legkülönfélébb utvesztőiben vergődő irodalom a valódi viszonyokat meghamisító, de legalábbis eltakaró ideológiai áramlatok reneszánsza idején még szilárd marxista világnézettel felvértezett emberek is tévedtek olykor. Bányai pedig éppen marxista ismereteinek töredékes volta miatt maga is hordozott torz és torzító tudatbeli elemeket, amint erre az előző fejezetben már utaltunk, s ez a tény megnehezítette állásfoglalását.

A Bányaihoz legközelebb álló szocialista és avantgarde irodalom idehaza nem jut szóhoz, központjai Bécs, Pozsony, Berlin, Kassa. A haladó polgári irodalom hatósugara kicsiny, az első időben ugyyszólván csak a Nyugat képviseli. De a Nyugat sem képviseli a korábbi időszakhoz hasonlóan a polgári forradalmiság irodalmát. Megtört az egységes fejlődésvonal, a haladó polgári irodalom is elbizonytalanodik. Kevésbé tud ellenállni az álideoológiák térhódításának, az írók táborában gyakori a megtorpanás, megalkuvás, kiábrándulás.

Bányai megtalálta az utat a Nyugathoz. Elsősorban Osvát révén, aki felismerte tehetségét és meglátta benne az érdekes, korábbi körülményei folytán a korszakban egyedülálló személyiséget, verseit pedig egy érdekes egyéniségnek önmagáról, az életről szóló vallomásának tekintette.

A Nyugat köréhez tartozó barátai is elsősorban egzotikumnak, s mint ilyet, periferiális jelenségnek tartották Bányai költészetét. Oroszországból hozott forradalmi dinamizmusát hadifogoly messianizmusnak tekintették. Ugy vélték, hogy az odakint felgyült, levezetetlen energiák törtek ki idehaza szokatlan dinamizmusában, holott sokkal inkább arról volt szó, hogy idehaza nem talált teret az a tettvágy, amelynek Oroszországban a forradalom végtelen lehetőségeket nyitott. Nem véletlen, hogy taskenti napjairól, amelyeket már szabad emberként töltött, mindig, mint idillről beszélt.³⁰

Bányai költészetében megvolt a markáns szocialista líra lehetősége, a hazatérése utáni időszakban azonban ennek a lirának nem voltak meg az előfeltételei Magyarországon. A konszolidáció későn jött, mire potenciális elvbarátai, legalább bis részben hazatértek, ő már Budapestről kiszorulva "elveszett" számukra Esztergomban, illetve Homokon.

Látszólag sikerült beilleszkednie a társadalomba. Állást vállalt, később családot alapított. Valójában azonban mindig idegen maradt, ezért huzódott vissza fokozatosan előbb Esztergomtáborba, majd Homokra, ahol többek között egyszerűbb, áttekinthetőbb emberi kapcsolatokat és viszonyokat remélt.

Az egyetem elvégzése után egy butorgyárban dolgozott, majd egykori tisztvárosa, Sugár Béla, akivel újságot szerkesztett

Oroszországban, Esztergomtáborba hívta egy fiunevelő intézetbe.

Bányai Kornél életének és költészetének vizsgálatakor többször is felbukkan Sugár Béla neve. Bányainak kevés igazi barátja volt, de ezek közül is Sugár Béla tartott ki legtovább mellette. Nagyon keveset tudunk róla.

Féja Géza például így idézi fel Sugár Béla alakját: "Sugár elhagyott, árva gyerekként indult az életnek, délelőtt iskolába járt, délután rikkancskodott, olyan sovány volt, hogy köznyelven halálnak hitták. Mégis sikerült elvégeznie a polgári iskolát, majd a tanítóképzőt, első éves tanárjelöltként vitték el katonának. Még a háboru előtt megjelent egy verseskötete és komolyabb feltűnést keltett."

Az orosz fronton szolgáló, baloldali érzelmű fiatal tiszt hamar barátságot kötött a korban és gondolkodásmódban hasonló Bányaiival. A krasznojarszki táborban a bolsevik szervezet tagja, illegális ujságok írója, szerkesztője és terjesztője. Bányaiival indul haza, de utjuk rövid időre elválik, mert Bányai Oroszországból Lévára megy. Hamarosan fölveszik ismét a kapcsolatot, és később Sugár Béla hívja Bányait az esztergombatori fiunevelő intézetbe, sőt a saját oklevelének kétszeri bemutatásával éri el, hogy a pedagógiai képesítéssel nem rendelkező Bányai az állást elfoglalhassa.

Sugár Béla a következő évtizedben is Bányai mellett állt. Igyekezett lebeszélni arról, hogy Esztergomból Homokra költözzön, de miután ez nem sikerült, a kapcsolat továbbra is megmaradt közöttük. Bányai ezután még több nyarat Sugár Bélánál töltött Esztergomban. Ezek a nyarak, a többszöri lévai látogatással együtt hozzájárultak ahhoz, hogy némileg lazítson a homoki

elszigeteltségén.

Sugár Béla elsősorban pedagógus volt, azóta teljesen elfeledett irodalmi munkássága is többnyire pedagógiai jelentőségű. Antológiát szerkesztett, iskolában előadható egyfelvonásokot írt.³¹ Munkásságának részletes felkutatása ifjúsági irodalmunk történetét is gazdagítaná.

Esztergomtábor Bányai életében már a visszavonulás kezdete. Budapesten nem tudott gyökeret verni, s ennek nemcsak a korabeli viszonyokban kell keresni az okát. Bányai mindig idegenkedett a várostól. A Buzák születése és halála tanúsága szerint is a város titokzatos, érthetetlen, félelmetes világ, amely felőrli az embert. Esztergomtáborban barátok várták, olyan emberek, akik a maguk lehetőségei szerint segítették is, hogy eligazodjék a világban. Igaz, 1924-ben még egyszer megkísértette a város, Osvát Budapestre hívta, a Nyugat kiadóhivatalába, de ősszel már ismét Esztergomtáborban tanított. Pedig itt lett volna a "kiugrás" ideje és lehetősége. A Nyugat 1922 júniusa óta gyakran közölt tőle verseket, és a napilapok, a Pesti Napló, az Est, a Magyarország szintén szívesen fogadták jelentkezését. Ő azonban az esztergomi Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaságban kereste a továbbvezető utat.

Bányai a Nyugatnál nem talált műhelyt, követendő példákat, költészetébe szervesen beilleszthető, vagy a további fejlődésnek utat szabó, meghatározó hatásokat. Vonzotta a folyóiratnak vitathatatlanul nagy tekintélye, amelyet azonban még az az Ady és nemzedéke alapozott meg, akitől a Nyugat a huszas években fokozatosan távolodott. Bányaiban Ady mindvégig visszhangzik, kezdetben bizonyára az Ady-hagyomány is meghatározó

szerepet játszott abban, hogy a Nyugathoz közeledett.

Radnóti példáján Bori Imre találóan jellemzi a Nyugat és a két világháború közötti időszakban indult költők kapcsolatait:

"...a XX. századi magyar költészet alapját a Nyugat nemzedék alkotásai jelentik. Századunk gyermekei költőkként ebből indultak ki, Radnóti is, évtársai is; az előtte jelentkezők ugyanugy, mint azok, akik a harmincas évek derekán s utána tűntek fel, Szabó Lőrincztől Weöres Sándorig."

Bányai esetében ez annyiban igaz, hogy a Nyugat indította, de számára a Nyugat egyetlen költőt jelentett: Ady Endrét.

Később a fogságból és a forradalomból hazatérve már annyira kialakult világnézetet, költői tudatosságot és formai biztonságot hozott, hogy az Ady utáni nyugatosok, a mindvégig tisztelt Babitsot is beleértve, már nem gyakoroltak rá lényeges hatást.

Az ekkori Nyugattal többek között Bányai azért sem azonosulhatott nagyobb mértékben, mert világnézeti különbségek is elválasztották tőle. A Nyugat a városi életformának szerzett polgárjogot a paraszti-vidéki jellegű magyar irodalomban, amint arra Bóka László is rámutatott.³² Bányaitól távol állt ez a városi életforma, amely "Stilus és művészi kifejezés, szemlélet és magatartás dolga is..."³³, költészete tehát végig csak periférikus jelenség a folyóiratban.

Bányai egész életében kereste a maga táborát, a maga fórumát. Kereste kezdetben az ellenforradalmi főváros zürzavaros irodalmi életében, később a Párizsi Magyar Akadémia kiadvá-

nyaiban, az esztergomi Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaságban, sőt még Homokról is tett egy erőtlen, már meg-
lehetősen szkeptikus kísérletet, hogy a szolnoki Irodalmi Ku-
rirban megtalálja, illetve kialakítsa az akkor elképzelt fóru-
mot.

Említettük, hogy a szocialista és avantgarde irodalom
lehetett volna Bányai igazi tábora. Ez az irodalom azonban Ma-
gyarországon a háboru után alig kapott teret, legjobb képvisé-
lői emigráltak. Bányai is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy
nem Magyarországra jön vissza, hanem Németországba megy. Erről
az elképzeléséről Pogonyi Antal visszaemlékezéséből tudunk. Ne-
héz megállapítani, hogy Bányai ilyen elképzeléseiben mennyi volt
a kamaszos, hirtelen ötlet, és mennyi a viszonyok ismeretén
alapuló meggondolás. Az viszont tény, hogy abban az időben ez
az ország volt az európai avantgarde egyik, ha ugyan nem a leg-
fontosabb központja, amely igen sok magyar alkotót is magához
vonzott a forradalmak után.

Ha a magyar avantgarde-ről beszélünk, mint Bányai le-
hetséges táboráról, elsősorban Kassák nevét kell emlitenünk.
Kassák és Bányai költészetében a felszín szembetűnő különbségei
ellenére vannak rokon vonulatok, különösen Bányai Buzák szüle-
tése és halála és Örök arc ciklusának megírása idején, vagyis
a tizes évek végén és a huszas évek elején.

Bori Imre Kassák költészetében a tizes évek közepétől
kezdve körülbelül egy évtizedig olyan jellegzetes vonásokat mu-
tat ki, amelyek mutatis mutandis Bányainál is megvannak, csak
legfeljebb néhány évnyi késéssel jelentkeznek. Bori az elemzés-
ben³⁴ többek között így jellemzi Kassák akkori költészetét:

"... képei legtöbbször az igék szerepe az elsőrendű. Míg a Nyugat-nemzedék költészetében a jelzők voltak a vers'energiás szavai' Kassáknál az igék azok..." "... általában is dinamizmust, mozgást, aktivitást sugallnak 'mozgó képet' adnak s mintegy a keletkező pillanatot tolják a vers előterébe, a kassáki kettőzéseket a stílus, a kifejező eszközök területén is érvényesítve, hiszen így egy volt-ot képező síkba rajzolja a keletkező másikat, s ezzel a szimultaneizmus korai jelentkezéseként az egyidejűségek dobbanásaiként a kettősségek hatásait csalja elő.

Az egyidejűségek e függőleges vetítése futurista-expresszionista igehasználtnak sajátosan a költőre jellemző minőségeket adott; a gesztusban lehetővé tette, hogy költői természete és látásmódja megnyilatkozhasse, s egy 'nyílt világ' és szabadon alakuló világkép jelenjék meg a versekben. Ehhez természetesen hozzájárult a vízszintes egyidejűség 'apollinaire-i' változata is, a körkép jelleg... Ha meg is szabadult az epikus vers Csizmadia Sándor jelezte módjától, vagy a Nyugat-nemzedék lírai-epikai verseszményétől, a 'történet' mozzanata továbbra is fogva tartotta /majd egy évtizedig végeredményben ez Kassák költészetének legdöntőbb sajátja/, és ezt éppen a szimultaneizmus 'körkép-technikája' segítségével lírává tudta tenni, a sétáló figyelem kifejezésének eszközévé, versbeli építkezése fontos, szinte döntő mozzanatává, lelkialkatta megnyilatkozásává, világlátása tükrévé."

Ha a forma felől kíséreljük meg az összehasonlítást, azonnal feltűnik, hogy Bányai költészete szinompásabb, bizonyos értelemben gazdagabb, mint Kassáké. A különbség abból adódik, hogy Bányainál az igék és a jelzők egyformán a vers "ener-

giás szavai" s így a mozgás, aktivitás sugallása mellett a "mozgó kép" nemcsak dinamikus, de szinte keleti gazdagságu, színpompás is lesz. Ez nem egyértelműen előnye Bányai költészetének. A módszer állandó alkalmazása modorosságra vezethet. Ezt a veszélyt a kortársak közül Németh László és Sárközi György is érzévelte Bányai költészetében.

Ha Bányai költészetének elődeit keressük, kiderül, hogy részben azokra bukkanunk, akik a magyar aktivizmusnak is előfutárai voltak: "Új 'életés' esztétika születik az aktivizmusban; a magyar avantgarde fölszívja Wifman és Verhaeren életimádatát, a francia unanímisták egyetemesség-sóvárgását, Apollinaire fájdalommal átszótt szimultánizmusát, de ösztönzően hat rájuk Ady és a fiatal Szabó Dezső életszemlélete és stílusa is..."³⁵

Életimádat, egyetemesség-sóvárgás, szimultánizmus, Ady, Szabó Dezső életszemlélete, stílusa: Bányai költészetében is meghatározó jelentőségűek. Még közelebbi a hasonlóság, ha a Kassák-manifesztumokban megfogalmazott néhány tételt Bányai költészetére vonatkoztatjuk: "Az új irodalom témája a kozmosz teljessége!... Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember!"

Nincs megbízható adatunk arról, hogy Bányai ismerte a Tett és a Ma költészetét. Valószínűbb, hogy nem ismerte, vagy legalábbis nem olyan mértékben, hogy tudatosította volna a közös vonásokat. A lévai diák Adyért és a Nyugatért lelkesedett, a hadifogságban el volt zárva a hazai irodalomtól. Amikor Bányai hazatért, Kassák már Bécsben szerkesztette a Ma-t, amikor pedig Kassák hazatért, Bányai már Homokra készült, a teljes elszige-

teltségbe.

Korai korszakának szabad versei sem föltétlenül Kassákra utalnak, hiszen a szabad vers nem jelentett elszakadást a Nyugat stiluseszményétől. Elegendő, ha Tóth Árpádra, Kaffka Margitra, Füst Milánra utalunk.

Az aktivizmus előfutárai Witkoman, Verhaeren, az unanimisták nemcsak az aktivizmus közvetítésével hatottak a magyar irodalomra, ezért Kassák mélyebb ismerete nélkül is eljuthatott a hatásuk Bányaihoz.

Bányai expresszionista lírája nem megy el a kassáki szélsősége[~]kig, ugyanakkor egyszerűbb, közérthetőbb költészete kevésbé képes a világ új rendjének megformálására. Kassák "...az egyidejűen érzékeltetett dolgok, érzelmi állapotok, érzéstöredékek együtteséből sző egybe váratlan hatásu, összetett, füzérszerű képeket... új rend, új belsőbb logika tudójának vallja magát." Kassák az alapelemekig szétbontja a vers anyagát, hogy az alapelemből egy új rendszert hozzon létre. Költészetének lényege a rend, még ha ez a rend olykor szembe is kerül "... a közmegegyezésszerű logikával."

Bányai nem hoz létre új rendet, nem ás le az alapokig, nem rombolja szét az épületet, hogy a kövekből újat emeljen.

Nem törekszik a világ újjáformálására, megelégszik a regisztrálással. Első korszakában, a Buzák születése és halálában a természet valóságos rendjét, harmóniáját mutatja meg. Később a káoszt regisztrálja, a titokzatos, félelmekkel teli világot, majd az utolsó, a "Közelebb a földhöz" korszakban minden korábbinál konkrétabb módon a halálba dermedő alföldi falvak világát.

A Buzák születése és halálát 1921-ben adta ki saját költségen. A könyv szinte semmiféle visszhangot sem keltett. A következő év azonban meghozta számára a kibontakozást. Fél év alatt több verse jelent meg a Nyugatban, mint később évente. Ebben az évben a folyóirat két kritikát is közölt tőle.

A két kritikáról érdemes külön is néhány szót ejteni. Az első /október 16-án/ egy verseskötetről,³⁶ a másodikat /december 1-én/ Jaritz Józsa gyűjteményes kiállításáról írta. Mindkettő szélsőségesen szubjektív, impresszionista kritika, amely többet árul el a kritikusról, mint a bírálattal tárgyáról. Számunkra éppen ezért van különös jelentőségük.

Reith Tivadar verseskötetéről egy értelműen elmarasztaló a bírálata. Elmarasztalásának alapja az, hogy a versek szerzője nem ad választ a kor sürgető kérdéseire.

"...hiába keresek választ mindazokra a kérdésekre, melyek a világháború rőt fényében csodálatos gazdagsággal és sürgető türelmetlenséggel bukkannak elő a hazug és ostoba demokrácia jótékonyan leplező homályából."

"... az évezredek óta megoldásra váró életproblémák universalis lehetőségek forradalmi felvetődése idején, az egész emberiséget mozgató új hit, új emberideál kialakulásának korszakában semmivel, vagy csak nagyon is súlytalan érvekkel tudja igazolni létezését."

Fordított ars poeticát olvashatunk ki ezekből a sorokból. Az elutasításban benne van az igény is. Ha az idézett megállapításokat összevetjük a "külsőségek pompája" a "csillogó szórákéták" elítélésével, teljes pontossággal kialakul a kép.

Elkötelezettséget vár a költőtől. Ez az igény szokatlan a Nyugatban 1922-ben.

"...nem tehetek róla..." - írja a recenzió végén -
"...de a jórészt üres lapok között mindössze csak egy szépen öltözött nyárspolgárt látok..."

Bányai polgárellenességéről Téja Géza is több helyen szól már idézett írásaiban. Szerinte a Homok álnevet is a "rákényszerített" polgári név elleni tiltakozásul használta.

Polgárellenessége azonban nem csupán ilyen külsőségekben mutatkozott meg. A valóságtól elforduló, a forrongó világ kérdései előtt önmaga szépségeszményébe zárkozó polgári művészet eszmény volt Bányai kritikájának fő célpontja.

Ez az elutasítás önmaga számára a "sürgető türelmetlenséggel" felbukkanó kérdésekre adandó választ írja elő költői programként. Jórészt Bányai körülményeiből adódik, addig megtett útjának az általánostól eltérő jellegéből következik, hogy az önmaga által kitűzött célt, költői programot maga sem tudta maradéktalanul végrehajtani. Felmerül benne a kor felvetette kérdések megválaszolásának igénye. Ezzel kiemelkedik a korszak irodalmi átlagából az önmagáért való művészet térhódításának idején, annak ellenére, hogy a kor kérdéseire adott válaszai ebben az időszakban sok torzító elemet hordoznak.

Jaritz Józsa gyűjteményes kiállításáról írott kritikája azonnal példát is szolgáltat erre. Ismét előbukkan a Kelet - Nyugat ellentét, amelyet a Buzák születése és halála vizsgálatkor már említettünk.

"...Kelet győzelmes, termékenyítő bevonulását hirdeti a nyugati analitikus, bensőséges tartalmiságot, emberideált, rö-

viden istent nélkülöző világlátás romjain."

A Kelet-Nyugat ellentét ebben a megfogalmazásban már nem szűkíthető le a falu-város, kizsákmányolt-kizsákmányoló, még kevésbé a szocializmus-kapitalizmus ellentétére, annak ellenére, hogy mindezek az ellentétek benne vannak, csak feloldva a "világlátás" kevésbé konkrét, kevésbé meghatározott fogalmában.

Bányai nem vallásos a szó köznapri értelmében. A nyugati, istent nélkülöző, romokban heverő világlátás helyett a Kelet győzelmes bevonulásaért lelkesedik. A megfogalmazás homályos, a lelkesedés olykor költői szárnyalásra csábítja prózában is. "A ritmus adó ösztön tulkiabálja a gondolat adó értelmet" - ahogyan Németh László írta róla.³⁷ Pedig ezek a sorok igen lényeges dologról, Bányai világnézeti alapjairól vallanak.

Bányai Kornél költészetén végigvonul egy monumentális, de szimpla alapérzés, az egyetemesség érzése. A nyugati filozófiákban elveszett ez az egyetemesség, ezért fordult a Kelethez.

Bányai némileg panteisztikus színezetű materializmusa mechanikus, felfogásának lényege szerint az anyag változásainak végtelen számu variációjában az egymást követő fokozatok között létrejövő minőségi különbség esetleges. Az emberből növény lehet, a növényből ember, a szétbomlott test atomjainak ujraszerveződése csak a véletlentől függ. Ezt az örökös variálódást érzékeli elsősorban, nem érzi meg a fejlődést az egyszerűbb formációktól a bonyolultabb felé haladást. Ezért tekintheti a természetet úgy is, mint élő organizmust, amely él, meghal, újjászületik, de önmagát mindig csak azonos szinten képes reprodukálni. A Buzák születése és halálában láthattuk ezt a természetszemléletet, s nem véletlen, hogy ott a kezdet és a befejezés meg-

egyezett. Az eredmény ugyanaz maradt. A végtelen számú variációból törvényszerűen körforgás született.

Jaritz Józsa képei iránti lelkesedése éppen olyan hőfoku, mint elutasítása a "szépen öltözött nyárspolgár" verseivel szemben. Lelkesedését extatikus látomásokban rögzíti, amelyek végképp szétfeszítik a kritika műfaji kereteit, és versbe állnak össze.

"Csodálatos, de még ezeket a jórészt egysíku képeket nézem, mintha világok mozdulnának, behorpad a tér, csillagok zuhannak, fák nőnek a földből, titkos messzi echók dörögnek, hárfákon játszik a szél, és új kapcsolatokba lép egymással és a világgal az önmagában istent találó ember."

A Nyugat kiadóhivatalában csupán néhány hónapig dolgozott, s a budapesti intermezzo után még 1924-ben visszatért Esztergomba. Kapcsolatai, úgy tűnik, erősebbek az irodalmi élettel, mint valaha. Osvát változatlanul gyakran közli a verseit, Babits is a fiatal nemzedék egyik ígéretes tehetségeként tartja számon. Esztergomban kiadta második kötetét, az Örök arcot, amelyben az 1920-25 közötti öt esztendő termésének javát gyűjtötte össze. A kötetet Osvát Ernőnek ajánlotta.

A Buzák születése és halála igen sok jegye tovább él az Örök arcban, illetve tágabb értelemben az 1920-25 között írott költeményekben. Az Örök arcban tovább él, sőt teljességre jut a monumentalitás iránti igény. A Buzák születése és halálában meglévő ritmus egyik fontos eleme volt a közel-távol szabályos váltakozása. Az Örök arcban ebből csak a "távol" marad meg. A világ egyszerre kitágul. A tekintet a kozmikus végtelent is képes befogadni, s egyuttal a költő távolabb is kerül mindentől. A kis, emberi dolgok majdnem teljesen eltűnnek,

elnyeli őket a távolság. A költő messzire, vagy messziről néz, ezért sokat lát, de csak a nagy dolgokat veszi észre. Megnövekszik az érzelmek hőfoka is. A távolság nem a felülemelkedés hűvös tárgyilagosságát jelenti. A korábbi lassu ritmus felgyorsul, bár ez a gyorsabb ritmus nem lesz változatosabb, sőt bizonyos monotóniába ful.

Az egyetemes szemlélet, a részleteket egyetlen nagy egészbe olvasztó szimultán látás ebben a korszakban kerül Bányaai költészetének középpontjába. Ha a Buzák születése és halálában még úgy látott kapcsolatot az ember és a természet között, hogy az anyagi folytonosságra helyezte a hangsúlyt, tehát az anyagi egységen belül teret adott egy bizonyos fajta diakronikus szemléletnek, az Örök arcban a szinkronia kerül tulsúlyba. A dolgokat már elsősorban nem úgy tekinti, mint az anyag egymás után épülő és bomló, más-más formába szerveződéseit. Elhalványul a különbség a formák között, vagy legfeljebb csak a kozmikus méretek különböztethetők meg, s csupán az anyagi egység tudata marad. Ebbe a nagy egységbe az ember is, néha már szinte felismerhetetlenül beleolvad. Az embert a kozmoszra vetíti a költő, s a kozmoszt az emberre.

Bent villog az agy, csurran a vér, egymásba fogódzva
vivnak előttünk rejtelmes harcokat a sejtek.

Öreg ismétlődések, jól bevált módszerek sorakoznak,
s nem tudom, melyik nagyobb: a naprendszer, vagy a szív?!

/Ének az ember szemeiről/

Ez a szemlélet jellemzi a Vasénekű testvéreim, az
Örök arc, a Rettentő csodálatos világ, A világ forgó csodáiról,

az Öreg játék, a Minden szépségek éneke, és még egy sor költeményt, majdnem valamennyit felsorolhatnánk példaképpen.

Ez az örökös monumentalitás egyuttal monotonná is teszi a verseket. Elvész a részletek hitelessége, a költő föladata a részletek végtelen variációjában rejlő lehetőségeket.

"Annak a költőnek, aki ezt a hangot ütötte meg, nem szabad megijednie az egyoldaluságtól. Olyan Berzsenyi ő, aki csak Fohászkodást ír." - Németh László írta róla ezeket a sorokat.³⁸

Az egyoldaluság törvényszerűen egyhanguságot eredményez. Ez az egyhanguság azonban nem hibája a kötetnek. Ha az olvasó bele tud illeszkedni a ritmusba, áthatol a versek külső rétegén, éppen ez az "eszélős monotónia", ahogyan később Sárközi György nevezte a Bányai versek ritmusát, teszi izgalmassá a költeményeket.

Csak ritmusa van, dallama elhalkul, elmosódik. A ritmus azonban megerősödik, uralkodóvá válik a költeményekben. Olykor a szavak görgetegében még a gondolat is töredékessé lesz.

Mindeneket hatalmas egységbe olvaszt a sötétség
mely végtelenből napok sivatagjait villantva vándorol
s a föld mélységeiben csak homlokom körül
táncolnak fények, mint pillangók lángok udvarában

/Forgó ég alatt/

A mondatok végén ott "imbolyog" ugyan az állitmány,
mint Németh László írja, de nehéz eljutni hozzá.

Mindenütt rémitő zugás hömpölyög földet és eget zabáló

/emberek

robogása meztelen tánc a néma csira is ős dühvel lázad
/élet

szüntelen dacával a mázsás falakban angyalt álmodik
/a homlok

/Iv/

A Bányai saját kiadásában megjelent kötet három ciklusra oszlik: Rettentő csodálatos világ - Malomkövek között - Az ég ostroma. A három ciklus egy-egy versről kapta a címét, azokról a versekről, melyeket a költő nyilván a kötet pilléreinek tekintett.

A Rettentő csodálatos világ "...az őskort, a világgal ismerkedő és önnön lényének, létének értelmére ismerő ember liráját adja - tulajdonképpen visszateremtett ősköltészet."³⁹

A "visszateremtett ősköltészet" a vers külső rétege, a felszíne. A modern ember szorongásának, félelmeinek kifejezője.

A Buzák születése és halálában és a korábbi korszak költeményeiben a félelem korántsem foglalt el olyan helyet érzelmi világában. Ha fel is bukkant olykor, okozói még a maguk konkrét mivoltában mutatkoztak, mint a vihar, a villám, a jégeső. A természet nem volt ellenséges. A hétköznapiak örökké ismétlődő, megismerhető, és egyszerű világa volt. A tavaszra mindig nyár jött, a nyárra ősz... A buza mindig kihajtott, és buzát termett. Az egyszerű, áttekinthető világban a félelmek is ismerősök voltak. A Buzák születése és halála ember^e olykor fél a természet erőitől, mert hatalmasabbak nála, de félelme mindig tárgyias, nem válik rettegéssé, mert mindig ismeri félelme okát.

Védekezni nem tud ellene, de legalább tudja, hogy a természet erői hol, mikor, milyen mértékben veszélyeztethetik, ugyyszólván el tudja őket helyezni értékrendszerében.

Az ázsiai eszmélés után visszatérő Bányainak azonban "uj világgal" kellett ismerkednie, és ez az új világ éppen ismeretlen erőivel keltett rettegést benne. A Buzák születése és halála meghitt ismerős világából új "rettentő csodálatos" világba került.

A rousseau-i tanokon nevelkedett, a természettel sokoldalú meghitt kapcsolatban lévő, a természet titkait kutató, a hadifogságban naplójába növényekről, virágokról jegyzetelő költő, aki "Megsimogatom a fákat" címmel írt verset, egyszerre a város félelmetes, kaotikus forgatagában, titokzatos, láthatatlan, de iszonyú erői között találja magát. Ez az érzés a tizenkilencedik századi romantikusokat érintette meg először, majd végig kíséri a századforduló modern polgári irodalmát. Bányai költészete azért is egyedülálló jelenség irodalmunkban, mert talán egyetlen költőnk sincs, aki a természetből /Léva, Szibéria/ olyan hirtelen, átmenet nélkül, felnőttkorban, kialakult egyéniséggel került volna a modern városi életformába.

Reá tehát kétszeresen érvényes minden, ami a modern polgári irodalmat, és részben a romantikát is jellemzi: "Az ember úgy érzi, ki van szolgáltatva egy vele ellenségesen szemben álló világ titokzatos erőinek, ezekkel viszont leginkább csak vágyát, akaratát tudja szembeállítani - és néha még azt az ösztönös hitét, hogy mindennek segítségével talán mégis diadalmaszkodni fog. A romantikában és majd a modern polgári művészetben ennek élménye egyaránt világképpé teljesedik ki."⁴⁰

"A társadalmi viszonyok emberellenessége, a megváltoztatásukba vetett hitek szerte foszlása, és a tudomány fejlődése egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a térben is kitáguló kozmosz-kép /mennyivel szélesebb és bonyolultabb ez, mint a láthatár szélén a látott-érzett jelenségeknél véget érő "világ"!/ riasztó érzéseket keltsen a vele magára maradtan szembenéző emberben."⁴¹

A magyar költészetben Vajda számára jelent meg először ilyen idegen, titokzatos, félelmetes módon ez az érzés, de egységes világképpé Ady verseiben alakult.

A "Sirni, sirni, sirni" megnevezhetetlen, tárgyaltalan rettegése tehát nemcsak a világ, az egyéni sors hasonlóságából, de a költői eszményképtől, az elődöktől is áramlott Bányai költészetébe.

Tamás Attila írja Adyról, hogy "...modern, buta valót öldöső költészete nagyszerű értékei ellenére helyenként egyszersmind az irracionális ködös mitosz-világának határán jár."

Bányai, költészetének egy bizonyos szakaszában /az Örök arc korszakban/ mesteréhez hasonlóan fogékornak mutatkozik az irracionális iránt. Ez az a korszak, amelyben már jórészt kiégett az Oroszországból hozott forradalmi tűz, de a költő még nem fordult ismét a "kis dolgok világa" felé. Munkájának értelmét még nem a magyar föld halálos dermedtségének világgá kiáltásában keresi. Együttal ez az az időszak, amikor Bányai már végérvényesen leszámolt a forradalmat holnapra váró illúzióival. Ugy érezhette, megtörtént az, amit addig sohasem hitt el, a forradalmi hullám megtorpant a rend régi magyar végvárának mohos falainál. Bányai nem vesztette el a változásba vetett reményét, de úgy látta, hogy az ellenforradalmi rendszer konszolidációja, majd a jobboldali hullám előretörése valahová a távoli, ködös

messzeségbe helyezi az annyira áhitott forradalmi változást.

Város és falu, Nyugat és Kelet szembenállása Bányai világképében önmagában is rendkívüli módon kedvezett a mitoszteremtésnek. A változásba vetett töretlen bizalom maga is irracionálisnak tűnt, különösen szilárdan megalapozott tudományos világnézet nélkül, hiszen a látszat mindenben ellene szólt.

Csupán utalni szeretnénk rá, hogy éppen ezekben az években don Quijote alakja ugyszólván jelképpé vált a magyar irodalomban /például Szabó Dezsőnél, de Szerb Antalnál is/, a reménytelenség tudatában is reménykedő, a minden látszólagos észérv ellenére is bizó ember jelképévé. Amikor a világ megváltoztatásába vetett hitnek alig maradt reális alapja, könnyebbé vált az irracionalizmus beáramlása a gondolkodásba és az irodalomba is.

A Rettentő csodálatos világ első részében a félelem okozói konkrétak.

... csillagok indulnak üstökös hajol ránk
torzonborz felhők legelésznek sokszor megvadulnak
s villámló agyarral lobogó sörénnyel robogva döngetik
kék tájait az égnek...

Később azonban egyre jobban eltávolodik a konkrétumoktól. A félelmek kozmikus méretűvé növekednek és forrásukat is a kozmoszba vetíti a költő. A csillagképek már szimbólumok.

A Bika dühtől parazsas szemével homlokunkra ront.
Ugrásra készen vigyáz az Oroszlán
s ráncdörmögnek a Medvék és megugatnak a Kuttyák.

A félelem ellen csak az elzárkózás, a "torlaszos lakás" véd.

... csak akkor enyhül örök rettegése az éjnek és napnak
ha torlaszos lakásunkba dőlve a friss füveken
fáradt szemeink lecsukódnak és új színes csodákat
álmodunk és szebb világba lépünk!

Bányai élete örök keresése volt a "torlaszos lakás" -
-nak. Az ismeretlennel és félelmmel teli városból visszahuzó-
dás a vélt nyugalomba, ahol álmodhatja a szebb világot és a szí-
nes csodákat. Nem arisztokratikus visszavonulás az elefántcsont-
toronyba, hanem a rettegő menekülése a biztonságot ígérő mene-
dékbe.

A vers képei egy rossz álom vízióit idézik. A fenyege-
tés, ami a komor természeti képekből árad, nem közvetlen, nem
meghatározott. Ugrásra kész minden, amitől a költő retteg, de
ez az állapot statikus, nem idézi fel a közvetlen, pillanatnyi
veszély érzetét.

Micsoda lengő alakok táncolnak ha vérzik az este
barna barlangok fürge források körül...

Komoran hallgató vizek szintje alatt lent a homályban
mozdul valaki vértess hal ragyog kimeresztve szemét
s vízszintű szörnyek lopakodnak ijesztve az embert.

A félelmet növeli, hogy a fenyegetés nem válik közvet-
len veszéllyé, csupán "utánunk les a romlás". Éppen azért vagyunk
tehetetlenek, mert a sok veszély közül nem tudjuk, melyik ellen
kell védekeznünk, melyik a legnagyobb, a következő pillanatban

vesztünket okozó.

A Malomkövek között című költemény a kötet második ciklusának címadó verse. Féja Géza azt írta erről a ciklusról, hogy "...a jelent ábrázolja, a bukott forradalmakat követő félelmetes emberi letörtséget. A költő bátran bevallja, hogy valamikor a fogság drótjai között külön emberi reménység parázslott benne, mint itthon az ellenforradalom országában..."⁴²

A címadó versben a jólismert falu-város ellentét áll a középpontban.

Én már régen elfeledtem a napfény illatát s az első
/ibolyát

amit barlangos szemeibe tűzött a tavasz
s a pávás pillangó hány ezredik ami elröpült?

Azóta karmos város nőtt belőlem mint csigára ház
félrevert harangok kondulnak fejemben és zokogva dönti
ijesztő árnyékát életemre kémény és torony.

Uj módon bukkan elő ebben a versben a város-falu ellentéte. Áttételesebben, elvontabban s kifejezőbben is. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a költő a városba került, s most ismét párhuzamot von az egykori falusi idill és a város riasztó élete között.

"...karmos város nőtt belőlem..." - írja és ez adja meg az egész vers értelmezésének kulcsát. Magáról a költőről van szó, aki most már belül érzi a város riasztó, zürzavaros, félelmetes lármáját és ijesztő árnyékait. Ezután másként értelmezzük az előző, idilli sorokat is. Ott sem a természetről írt,

hanem saját korábbi harmonikus életéről, amit most mintegy a belső zűrzavar és félelmek elleni védekezésül idéz fel.

A város képei azelőtt is többféle értelmezést engedtek meg, de valamennyi a külső világra vonatkozott. A költő most belső, érzelmi-tudati világának diszharmóniájáról ír, s ennek kifejezésére használja fel a város képeit.

Bányai szimbólumrendszerében a város a magány, az elsettség, az elveszettség, a szenvedés, a kizsákmányoltság, a rabszolga lét kifejezője volt. Ez a szimbólumrendszer most gazdagodott azzal, hogy a belső, lelki meghasonlást is képes kifejezni.

A Buzák születése és halálához képest van bizonyos fejlődés Bányai város ábrázolásában, s ez a Malomkövek között című költeményben is megmutatkozik. A Buzák születése és halála ábrázolása szerint a város azonos a Rosszal, s vele szemben a falu, mint a Jó szimbóluma jelenik meg. Ennek a leegyszerűsített szembenállásnak a lényege változatlan marad az Örök arcban is, de a város ábrázolása árnyaltabbá válik, olyan mértékben, ahogyan a költő megismeri mindennapjainak életét. A város még mindig a Rossz Bányai verseiben, de különbséget tesz a város szerencsétlenjei és az "aranyra éhes duvadak" között. Ebben az értelemben a Rossz is kettős jelentést kap: a korábbi Gonosz jelentés /amelyet a városra teljes egészében alkalmazott/ mellett megjelenik a Rossz, mint helyzetnek, állapotnak a jelentője.

A Malomkövek között című versben a városon belül két "tábor"-t mutat be egymás mellett. Az egyik oldalon ott vannak az "írástudók", akiknek: "...fekete álarcaiban kígyós szemek

forognak /mérgezett igékkel mardossák emberből az istent", az "aranyra éhes duvadak", a "pezsgős tivornyák" hősei, akikből "mámor és kéj rőfög", s ide tartoznak a "Csókjukat áruló pár-nás nőtények" is.

A másik tábor képe elmosódottabb, általánosabb.

"...ványadt emberi sorsok..." "...kenyérért morgó igás milliók" Egyetlen konkrét és életteli alak a hadirokkant: "...falában topogva erre nyikorog a rokkant katona/szeme két sikoltás s ibolyaszagu ujságokat lóbál."

A Buzák születése és halála elemzésében azt írtuk, hogy Bányai világképéből szinte teljesen hiányzik a proletariátus, és a forradalmat úgy értelmezi, mint város és falu harcát.

Az Örök arc néhány versében már felismeri a városon belüli ellentéteket is, bár inkább csak az ellentmondás szintjén. A legfontosabb továbbra is a város és falu ellentéte marad számára, a Malomkövek között című vers első kilenc-tíz sora is erre utal.

A városon belüli ellentétek hordozói, kizsákmányoltak és kizsákmányolók, nélkülözők és élvezők megrajzolása többnyire kevésbé lényeges, külsődleges jegyek alapján történik, vagy teljesen hiányzik, s éppen az elnyomottak esetében. Közöttük az egyetlen hitelesen megrajzolt figura a hadirokkant, aki viszont sorsának esetleges, nem törvényszerű voltával nem a legfontosabb alak a város elnyomottjai között.

Bányai nem sokat vár a város elesettjeitől, a gyárak rabszolgáitól, az Embermalom által szétmorzsoltságoktól. Drámai képet fest róluk, de ez a kép egyuttal reménytelenséget is sugall. Bár önmaga sohasem veszíti el a reményt, hogy a világ

megváltozik, a változást a "naptól szagos" mezőktől várja, a város megnyomorítottjainak felszabadulását meghozó változást, a forradalmat is.

Bányainak a proletariátusról alkotott képében van valami mult századi anakronisztikus vonás, amely a Tanácsköztársaság bukása, még inkább a konszolidáció után ujjaszületett irodalmunkban, és végül a népiesek ideológiájában nyerte el végső formáját. A népiesek parasztorientációja nem volt munkásellenes, de azt az álláspontot képviselte, hogy a munkásság nem képes a társadalmi változásért vívott harc vezetésére. A mult században ennek a véleménynek a munkásság anyagi és szellemi nyomora, gyengesége volt az alapja, a huszas-harmincas években pedig az elbukott Tanácsköztársaság "tanulása".

Bányai szerencsétlen szenvedőknek látja a munkásokat, élő halottaknak, eleven csontvázaknak, akik testi-lelki rokkantságuk miatt eleve képtelenek arra, hogy sorsukon változtassanak.

Dolgok ragyognak képek szobrok márványos paloták
és üres csontarcukban halállal nyöszörgő gerinccel
sűrögnek alkotóik és csak haloványan dereng belőlük a
/lélek
mint tejüvegből a fény s papírból a víznyomás.

Nemcsak a munkásokról alkotott képben, a henyélő gazdagság és a robotoló nyomor ilyen szembeállításában is van valami a mult századi, sőt a Marx előtti szocializmus primitív osztályábrázolásából.

Az ellenforradalmi Magyarországon bizonyos külső jegyek alapján Bányai ilyennek látta a munkásosztályt. Elesettnek, ma-

gatehetetlennek, reménytelennek. A valóság torz tükröződése ez, s Bányai ezt a képet teszi általános érvényűvé.

A kötet harmadik ciklusának címadó verse Az ég ostroma. Féja Géza a kötetet az emberiség lírai történelmének nevezi. A három ciklus a múlt-jelen-jövő képeit rajzolja meg, illetve az utolsó "...az egységért lázadó, a Kozmoszba lépő, a világ meghódítására induló új emberiségnek az énekes könyve."⁴³

Az új, a felszabadult ember himnusza Az ég ostroma a Hatalmas Ivhez, amely Bányainál a dinamizmusnak, a lendületnek a szimbóluma. Az erő, a mindenhatóság tudata adja meg a költemény alaphangját. A "világot tartó lendület Hatalmas Iv" az erő kozmikus méretűvé növeléséből származik. Ez a Hatalmas Iv valami öröktől fogva létező, az embertől független, de a felszabadult, az alkotó energiáját szabadon kihasználó ember képes arra, hogy erejét ilyen kozmikus méretűvé növelje.

Hozzád leszünk hasonlók fiaid kik eddig mély falak
/tövén
sirattuk sáppadt életünk és halált nyöszörögtünk.

Bányai ezzel a két sorral a versnek történelmi távlatot ad, elhelyezi az időben. Azt a pillanatot ragadja meg, amelyben a felszabadult ember még csak gyürkőzik, hogy a kozmikus erők méltó társává váljék.

A Bányai költészetében oly ismerős Kelet motívum ebben a versben is megjelenik, sőt talán itt kapja meg legpontosabban értelmezhető jelentését.

Az egész vers a magyarságról, a magyarság nevében szól. A második versszakban találunk legtöbb olyan utalást,

amelyből erre következethetünk.

Itt állunk ifjan szabadon Kelet Nyugat között egy

/ivelés

Kelet napot küldő térségiről világra hulló dallam.

Vérünkben ősi küldetés mögöttünk már a sir s a szá-

/zadok

elzugtak rég apáink vérében: nehéz olajban.

Bányai a magyarság híd szerepének "Kelet Nyugat között egy ivelés" hirdetésével a bontakozó harmadikutas irodalom felé közelít, bár a híd szerepnek nála korántsincs olyan konkrét politikai tartalma, mint sok kortársánál. Nem jelent különállást, semlegességet, hanem egy bizonyos állapotot inkább, a keletről nyugatra tartó győzelmes vonulás egyik állomását.

Hozzuk a földek illatát Kelet egét melyben ő lobogónk:
a tűz pirosuló lángjaival éjjel kódébe rontva reszket.
Hozzuk a nagy vizek zugását erdők dalát ember dacos
szebb álmait s nem huzzák vállaink gyilkos keresztek.

A Kelet Az ég ostroma című versben is megfelel a romlatlan ősi természetes állapotnak, a falunak, az erdőnek, a nagy vizeknek. Eddig is világos volt, hogy a Kelet győzelmes bevonulása a forradalom győzelmét jelenti. Az ég ostroma képei is ezt sugallják. A vers jól kifejezi Bányai sajátos forradalmiságát, amely a tűzpiros lobogó ellenére sem azonosítható maradéktalanul a szocialista forradalommal. Inkább valami romantikus for-

radalmiság fejeződik ki benne, amelyben bőven helyet kap a nosztalgia az egykori "tisztá" "egyszerű" "természetes" élet iránt. A természet ősi tisztaságát beszennyező kapitalista "város" ellen tehát nem egyértelműen az előrelépés, hanem a korábbi állapot iránti nosztalgia nevében is tiltakozik.

Említettük, hogy ennek a romantikus, természetelvű forradalmiságnak az alapja Bányai személyes élményeiben és hiányos marxista ismereteiben kereshető.

Bányait forradalmi élményei bizonyos mértékben szükségszerűen vezették a helytelen elméleti következtetések felé. Szibériában ugyanis a szocialista forradalmat mint parasztforradalmat élhette át, és kellő elméleti tájékozódás nélkül számára ez vált a forradalom általános modelljévé. A sajátos "keleti" forradalmiság tehát nem valami, a proletár forradalmisággal tudatosan szembenálló ideológiai alapon nyugszik, hanem a végső következtetés helytelen alapokon való felállításán. Bányai nem vitatkozott a kommunistákkal a munkásosztály szerepéről, a forradalom jellegéről. Önmagát kommunistának tartotta, a forradalomról kialakított elképzeléseit pedig a valóságból, tapasztalataiból levont reális következtetéseknek. Azt nem vette észre, hogy személyes tapasztalatait rendhagyó, sajátos helyzetben, a szibériai forradalom idején szerezte. Olyan forradalmi mozgalomban, amelyben, proletáriátus nem lévén, vagy csak elenyésző számban, a parasztság volt a fő erő. Ezzel az élményanyaggal törvényszerűen közeledett azokhoz, akik a parasztságban látták a jövő alakításának erejét.

Az Örök arc nem keltett nagy feltűnést, bár jelent meg róla néhány recenzió. Németh László és Féja Géza, már idézett írásukban egyformán Berzsenyihez hasonlítják a versek író-

ját.

"Annak a költőnek, aki ezt a hangot ütötte meg, nem szabad megijednie az egyoldaluságtól. Olyan Berzsenyi ő, aki csak Fohászkodást ír."44

Féja Géza még közvetlenebbül hasonlítja Berzsenyihez:

"Bányai Kornélban Berzsenyi öröksége, a magyar óda ujhódott meg, ő is szüntelenül a Létbe lép önmagából. Keleti gazdagsága és bűbáju képzuhatagai pedig Vörösmartyt juttatják eszünkbe..."45

Egy-egy sorában még a nyelvhasználat is ódonabb, nehezebb veretű, ebben is az említett költőre hasonlít:

Vérünkben ősi küldetés mögöttünk már a sir s a
/századok
elzugtak rég apáink vérében: nehéz olajban.

Az ódai szárnyalás a kötet valamennyi versére jellemző. Bányai csak a leghevesebb érzelmeket engedi szabadjára, csak a leglángolóbb színeket alkalmazza. Ez az olykor valóban keleties kép, szín, érzelemgazdagság szabad verseiben is éppen úgy jelen van, mint a kötött formában írott költeményekben. A Vasénekű testvéreim Örök arc ciklusában a versek többsége még szétveti a kötött formákat, gáttalanul ömlik elő, mint egy lávafolyam, de néhány költeményében már Németh László meglátja a kibontakozás útját: "jamboid lejtésű szabad verse x hosszú jambus sorokba higgadt s a rendezett sorokban képei is megállapodnak, valóbakká válnak, időnként már-már befejezettek."

Az Örök archban sok a "higgadt" jambus sor, sőt olykor egy-egy már klasszikus sorképletre emlékeztet, jóllehet ezek-

ből nem épít a klasszikus verselés szabályai szerinti strófákat.

Költészetének ez az itt még alig mutatkozó jellegzetessége későbbi költeményeiben egyre nagyobb jelentőséget nyer.

A forma zártabbá válásának egyik példája a Sikoltások a világ szépsége előtt című vers. Ebben Bányai sokkal jobban uralkodik a formán, mint az Örök arc ciklusban általában. Nem készen kapott sor-, vagy strófaszerkezetet használ, a formát önmaga teremti meg.

A költemény hat versszakból áll, egy-egy versszakot négy sorból épít fel. A szakaszokban végig azonos képlet érvényesül. Három sor jambikus lejtésű, a negyedikben két daktilus van, és a sort egy hosszú szótaggal zárja.

Világok ive rajtam.
Gigászi gyöngyfűzérben
fonódik rám a mennybolt.
Homlokomon csupa kő!

Babits írta a modern jambikus verselésről: "...a jambusnak legklasszikusabb verselőinknél is /legalább Petőfi óta/ nincsen más egészen szoros szabálya, mint az utolsó lábnak kell tiszta jambusnak lenni; a többi szótag akármilyen lehet."⁴⁶

A költők még ezt a megkötést sem vették figyelembe. Bányai sem ragaszkodik a sorvégi tiszta jambushoz. Versei többségében nem is lehet szó jambus sorról, legfeljebb jambikus lejtésről, gyakran csak annak illuziójáról, amelyet egy-egy jambikus lejtésű sorról a beidegződés visz át a következő sorra.

Az idézett szakaszban az első három sorban és a negye-

dikben azonnal észrevehető ellentét feszül. Az első három sorban a játékos ritmus és a "gyöngyfűzér" szó derűs, játékos hangulatot teremt, erre felel a súlyosabb negyedik sor. Ezt az ellentétet érzékelteti a költő a ritmusváltással. A dinamikus jambusi lejtés után a daktilus nehezebb, komolyabb érzelmeket kelt.

Az ellentét a második szakaszban is megvan, sőt érzéketesebben fejeződik ki:

A föld fehér bokáin
tüzes terekbe táncol.
Virág disziti mellét.
Teste öreg temető!

A drámai hatású strófazáró sorok mindenhol felkiáltójellel zárulnak. Ezekben fejeződik ki a költő legfontosabb mondanivalója. A három derűs hangulatu, a játékos kedvű ifjúságot idéző sorra drámai erővel csap a komor negyedik sor.

A harmadik szakaszban az előző gondolatot folytatja. Még mindig a földről van szó.

Asszony csipője zsoltár
hajába szőke napfény
szemébe friss virágok.
Csókja sebes falevél!

A derűt, a szerelmet idéző sorokra a fájdalom, a halál hangulatával felel. Az utolsó sorok elé szinte odakivánczik az ellentétes jelölő "de" szócska.

Az eddigi három szakasz két egységbe sorolható. Az első versszak önvallomás, a költő a saját helyzetét, a világban el-

foglalt helyét jelöli meg, de úgy, hogy személyét az emberiség szimbólumaként értelmezi. A második-harmadik szakaszban a kozmikus méretek uralkodnak. A földről, a világ ellentmondásairól van szó, de a hatalmas, kozmikus képekben még elvész az ember, aki csak az ötödik és a hatodik versszakban jelenik meg. Megjelenése a vers alapgondolatát árnyalja, de az előzőkhöz képest nem mond újat.

Egekre száll az ember,
tengert tiporva gázol,
dacolva tur a földbe.
Ujjain csurran a vér!

A kozmosz erőinek méltó társává növekedett embert jeleníti meg a költő, az embert, aki azonban a hatalmába került erőket pusztításra használja, s így nem tud a természet spontán erői fölé emelkedni, tudatosságával nem tudott kiemelkedni a természetből annyira, hogy élesen meg lehetne húzni közöttük az elválasztó vonalat.

Bányai általában nem lát haladást a technika fejlődésében. A gyár számára egyenlő az embertelen, rabszolga sorba döntő robottal, s vele szembe a mezők technikától érintetlen természetességét állítja.

Több helyen utal arra, hogy a falu boldogságot árasztó képeit a felszabadult faluban képzei, de arról sohasem ír, hogy milyennek képzei a felszabadult várost. Versei azt sugallják, hogy a felszabadulás magát a várost szünteti meg. Csak az embert őrlő malom teljes megsemmisítése biztosíthatja áldozatainak felszabadulását.

Bányai megsejti a civilizáció veszélyeit, megretten az elszabadított hatalmas erőktől, de tiltakozása egy fejletlenebb, primitívebb állapot idealizálásán alapul. Elméleti alapja a géprombolókéhoz hasonlít.

Utaltunk már Bányainak a természetet egyetlen nagy egészzé formáló szemléletére. Ebben az egészben nincs különbség ember-állat-növény, sőt egyáltalán élő és élettelen között. Ez a gondolat ismétlődik ebben a versben, de mélységesen peszsimista csengéssel, az ember kicsinységének, jelentéktelenségének, tehetetlenségének kifejezésére.

Gyárakban ég a munka.

Villám világít: élet

új állat: gép inában.

Emberek élete rom!

Hiába teremtetten meg az ember a technika csodáit, önmaga életét nem tudja megteremteni. Ez a versszak, és az előző szorosan összetartozik. A természeti képeket, a természetben meglévő ellentmondásokat idéző második-harmadik szakasszal együtt fejezi ki a fejlődésbe vetett hitnek, az ember tudatosságának, az öntudatlan természetnél értéke sebb voltának tagadását.

Az utolsó szakasz első három sora egyetlen sóhajlás, amelyre maga a költő azonnal megadja a választ, s ez a válasz reménytelenséget sugall.

Jó volna új tüzekkel

egymást szeretni, élni

kívül-belül ragyogva!

Arcomon éjszaka sir!

Ez a hang, ha nem is jellemző általában az Örök arcra, nem számít idegennek a ciklusban. Bizonyítékul idézhetnénk a Sírás a sötétből, az Idő sodrában, Az ember tragédiája, Michelangelo, Mint lepke ősz felé, a hang halála, S.O. S., Testvérem a kőrengetegben, Szelió csöndes ének a halálról című költeményekből.

Néhány esetben ugyanazzal a motivummal fejezi ki pesszimizmusát és optimizmusát is. A halványan derengő lélek képe, amely csak úgy tűnik elő, mint papírból a víznyomás, két versben teljesen eltérő tartalom kifejezésére szolgál. A Malomkövek között című költeményben pesszimista gondolat hordozója. A hasonlattal a munkások lelkére, de inkább öntudatára utal.

... csak halványan dereng belőlük a lélek
mint tejüvegből a fény s papírból a víznyomás.

A hasonlattal Bányai a munkások elesettségét érzékelteti. Ugyanez a hasonlat azonban más környezetben éppen az előbbiekkal ellentétes gondolatot fejez ki. A Gellérthelyen című költeményben ez áll:

Egy test a város, ember feszül belőle, piszokból is
áttetszik arcából a lélek, mint papírból
a halvány víznyomás...

Bányai költészete az Örök arcban két jól elkülöníthető vonulatra oszlik. Egy optimista, himnikus, dinamizmustól feszülő, és egy reménytelenséget, lemondást sugalló, halált váró és mint megváltást remélő vonulatra. Ismerve Bányai végletességbe hajló természetét, nem tűnik különösnek, hogy mindkettő a legteljesebb érzelmi telítettséggel jelenik meg.

A továbbfejlődés útja a két élesen elkülönülő vonulat közeledése, majd összeolvadása a homoki években írott költeményekben.

A MAGÁNY. HOMOKI ÉVEK. /"Közelebb a földhöz"/

Bányai az Örök arc megjelenése után még négy évet töltött Esztergomban. Ezeknek az éveknek a története Féja Géza már többször idézett visszaemlékezései szerint az elszigeteltségből kitörni akarás krónikája. Féja szigetlakóknak nevezi magukat, s ezt konkrét és átvitt értelemben is mondja. Szigetlakók, mert nyaranként Nyárasd-Körtvélyes szigeteken töltik a napokat, de társadalmi elszigeteltségük is szigetlakókká teszi őket a városban.

Babits Mihály a legtehetségesebb fiatal költők között tartotta számon Bányait, aki gyakran meg is fordult az előhegyi villában. Móricz szintén megemlítette, amikor számvetést készített az újonnan jött lírikus nemzedékről: "Megkérdeztem a napokban Babitsot, aki a poéták apja, kik a kedvenc fiai ebben az újonnan jött lírikus nemzedékben, s ragyogó arccal mondta: Van olyan raj, akire büszke vagyok, akinek röpte otthonosan száll liránk magasságaiban! És valóban Erdélyi József, Illyés Gyula, Bányai Kornél, Fenyő László, Marconnay Tibor, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Török Sophie versei méltán foglalnak helyet a magyar költészet nagy anthológiájában."⁴⁷

Említettük az előző fejezetben, hogy Bányai Esztergomban tagja volt a Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaságnak. A társaság támogatásával 1927-ben a Párizsi Magyar Akadémia kiadta a Forrás című antológiát, amelyet Bányai Kornél szerkesztett.

Személyes ismeretség fűzte a Nyugat ugyszólván minden tehetséges költőjéhez és prózaírójához, de nemcsak a nyugato-

sokhoz. Egy-egy új könyvének dedikált példányát elküldte neki Móricz Zsigmond, Sárközi György, József Attila, Tamási Áron, Berda József, Tamás Aladár, Török Sophie, Erdélyi József, Gel-
lért Oszkár, Szabó Lőrinc.

Még többet mond a könyvekbe helyyel-közzel bejegyzett ajánlás. József Attila így írt Bányainak: "Bányai Kornélnak szeretettel és tagadva itt ezeket, hogy vele is verekedjek, hogy vele is feszítsem a jövőző zengőkkel beaggatott ivét. Budapest 1927. dec.28." / Nem én kiáltok 1925 Koroknay Szeged/

Tamási Áron üzenete: "Bányai Kornélnak, kedves barátomnak, az új magyar megújulás erős hitével küldöm ezt a könyvet. Kolozsvárt 1929.jan.30." /Szűzmáris királyfi Erdélyi Szépmíves Céh Cluj-Kolozsvár 1928/

Az előbbi felsorolás nem teljes, mégis szinte a korabeli magyar irodalom valamennyi "táborát" felöleli. Bányainak sok ismerőse volt az irodalmi életben, igazi barátja azonban kevés, tábora pedig, amelyhez tartozhatott volna, egyáltalán nem volt. Ahány jóbarát: Pogonyi Antal, Féja Géza, Berda József, Sugár Béla, annyiféle út, a korabeli Magyarországon lehetséges utak közül.

A Nyugaton kívül azonban alig volt folyóirat, amely közölte volna a verseit. Minden csoport elismerte a tehetségét, de egyik sem érezte igazán a magáénak.

1927-ben Bányai tanulmányt tett közzé Balassi Bálintról egy közös tanulmánykötetben.^{47/a}

Nem véletlenül választotta tanulmánya tárgyául Balassit. Bányai ritkán írt kritikát vagy értékelő tanulmányt. Az ehhez

szükséges higgadtság, az idegen mű legbelső rétegébe való behatoláshoz szükséges türelem, s az egyéniségnek bizonyos foku háttérbe szorítása a megvizsgálandó mű lehetséges legobjektivebb megítélése érdekében, számára lehetetlen volt. Két kisebb kritikájáról szólván említettük, hogy Bányai ilyen írásai szélsőségesen impresszionista kritikák. Nem mérlegel, első látásra, az első benyomások alapján ítél. Véleménye vagy himnikus dicséret, vagy teljes elutasítás, nem törődik a részletek mérlegelésével. Minden kritikája, tanulmánya önvallomás. Önmagáról mindig többet mond, mint a vizsgált műről, mivel minden művet csak önmagához, saját költői világához fűződő viszonyában vizsgál.

A művek ilyesfajta megközelítéséből törvényszerűen következik, hogy Bányai arról írt kritikát, tanulmányt, amivel azonosítani tudta magát, vagy amit teljes egészében elutasított. A Balassi tanulmány az azonosulásból, vagy legalábbis a rokon vonások felfedezéséből és számbavételéből eredt.

Balassiról tett megállapításai erőltetett aktualizálás nélkül érvényesek saját életére, költészetére is, sőt talán az önvallomás jelleg olykor még az eredeti célkitűzésnek is fölébe nő, és a tanulmány kevesebbet mond Balassiról, mint Bányairól.

"A tragédiából líra lesz, a kudarcokkal zsufolt szomorú hullásból nagy nyujtózás a végtelen felé."

A "kudarcokkal zsufolt szomorú hullás" Bányaira legalább úgy jellemző, mint Balassira. Bányai visszavonulása nem más, szomorú hullás Budapesttől Homokig, s a kudarcok mindennapi életében éppen olyan gyakoriak voltak, mint költői pályáján. A "nagy nyujtózás a végtelen felé", a kozmikus egységet átfo-gó költészet pedig talán Bányaira még jellemzőbb, mint Balassira. A "közmikusság", noha ezt ő nem tartotta saját költészeté-

re különösen jellemzőnek, /"...ugy hiszem minden költő t/ulajdon/
k/éppen/ kozmikus..." - írta egyik levelében.⁴⁸/ feltűnt már
saját korában is azoknak, akik olvasták verseit, és recenzió-
ban, vagy levélben véleményt mondtak róluk.

A mult és a jelen egybemosódik a tanulmányban, néha
közvetlenül is saját koráról, s benne önmagáról ír.

"Állandó nyugtalanságban lobognak a lelkek minden bi-
zonytalan. Ez a harcos, kegyetlen, nagyfeszültségű kor sűrítve
adja a multat, s lényegében továbbra is megmaradt tájainkon.

Az állandó nyugtalanság, a közeljáró halálnak sajgó
érzése végzetesen magyar betegség. Irodalmunknak s minden tet-
teinknek örök vonása, mely előre is kétségessé teszi a sikert,
életünk gyümölcsös teljességét."

Néhány sorral lejjebb hozzáteszi: "Balassa sorsa szim-
bólum, tragikus magyar sors."

Az élet teljességét, a sikert eleve kétségessé tevő
tragikus magyar sorsnak, mint elkerülhetetlen végzetnek ilyen
értelmű megjelenése Bányai gondola-világában, jelzi a költő ut-
ját az oroszországi nagy fellángolástól a homoki magányig. A
valóságos helyzetet, a tényleges társadalmi viszonyokat kevés-
bé figyelembe vevő Bányai világképében ebben az időszakban meg-
erősödnek az irracionális elemek. Korábban sem igazodott el kel-
lően az ellenforradalmi Magyarország társadalmában, de Oroszor-
szágból hozott lendülete révén, amely éppen a kellő ideológiai
megalapozottság híján már akkor is gyakran vallásos rajongáshoz
hasonló formában jelentkezett, felülemelkedett az ismeretlen va-
lóságon egészen a kozmoszba, ahelyett, hogy megkísérelte vol-
na, hogy eligazodjék benne.

Később azonban a gyakori kudarcok lassanként felőröl-

ték ezt a magával hozott dinamizmust. Amilyen mértékben megismerte a társadalom külső rétegét, látható arcát, úgy vált számára egyre inkább reménytelenné a belső mozgató erők, a lényeg megismerése. Az osztályviszonyokat nem ismerte föl, és környezete is egyre kevésbé volt alkalmas arra, hogy a hiányzó ismereteket képes legyen nyújtani neki.

A jelenségek meg nem értése, vagy hiányos ismerete törvénytelenül vezet irracionálizmushoz. Bánya számára a "tragikus magyar sors" nemcsak, és nem elsősorban egy divatos szólam átvétele volt, hanem a megismerésben egy hiányzó láncszem, /igaz, a legfontosabb/ pótlására szolgált. Az ebben való megnyugvás azonban egyúttal azt is jelentette, hogy lemondott a kudarcok, az "... életünk gyümölcsös teljességét..." előre is kétségesse tevő végzetes magyar betegség okainak kutatásáról.

Az Óriás című versben a régi hang kísért, ám váratlanul elkomorul a költemény, mintha az addigi derűs képek csak mint a múlt képei léteznének, melyeket összevet a jelen valóságával.

Pillanatok s sziszegő

embertelen csönd csuszik a tájba,

Pillantásom riogó öreg kürt és mennybe csengő
íramok halála.

De a Halálos csókokon túl, a Virágos almafák, a Virágos temetőn, a Tavaszi szántás, és más versekben is hallható az elkomoruló hang, amely már az előző ciklusban is feltűnt, de ettől kezdve mindvégig kísért verseiben.

A tanulmány védelmezi Balassi szerelmi költészetét. Bányaibanál a szerelem, és a szerelmes általában nem áll a költe-

mény középpontjában. A nő Bányai verseiben többnyire a társ, akinek megmutatja a világ, a természet szépségeit. Verseiben a kozmikus nőtt természetben való feloldódás helyettesíti a szerelemben való feloldódást. A szerelem csak ezzel a mindent feloldó boldog beteljesüléssel jelenik meg verseiben. Mámora a halál mindent feloldó, mindent elrendező mámorához hasonlít, amely a későbbi versekben oly gyakran feltűnik.

Szerelmi lírája rejtve, természeti képekben jelenik meg. Erről már a Buzák születése és halála tárgyalásánál utaltunk, de későbbi verseiben is találunk ilyen képeket.

Nem véletlen, hogy foglalkoztatja, milyen szerepe van a természetnek Balassi költészetében. Megállapításai azonban, amellet, hogy jellemzik Balassi költői világát is, gyakran változtatás nélkül érvényesek saját költészetére.

"A természet Balassánál a zsoltárok jólismert világa: egység, amelyben élők és élettelenek, csillagok és versek isten dicsőségét zengik s szerelmesének, kiben a természet nagy szépségei összpontosulnak, diszül és háttérül szolgálnak."

Bányainak szinte minden kritikusa, leghamarabb és legteljesebben Németh László és Féja Géza, foglalkozik a költőnek a természetet, sőt a mindenséget egyetlen hatalmas egészként felfogó szemléletére, bár "...élők és élettelenek, csillagok és versek..." egysége nála nem isten dicsőségét zengik, mint Balassinál. Bányai verseiből nem hiányzik a zsoltárszerű hang, de ezekben a költeményekben maga az örök természet, a minden nagy egysége az imádat tárgya. Ennek megfelelően kap a szerelem is más helyet Bányainál, mint Balassi költészetében. Bányai verseiben nem "...a természet nagy szépségei összpontosulnak..." szerelmesében, hanem a költő a szerelem szépségét leli meg a termé-

szetben.

A Balassi-hagyomány továbbélésére is utal, Balassi emberi és költői pályájának mutatis mutandis megismétlődéséről ír, s bár nyíltan nem mondja ki, az olvasó a sok hasonlóság alapján törvényszerűen következtet úgy, hogy Bányai önmagára is vonatkoztatta a következő sorokat: "A vers őszinté tükrében Balassa valóságos arcát látjuk s teljes mélységében megértjük tragikus életét, mely azóta többször is megismétlődött irodalmunkban."

Bányai Kornél esztergomi éveiről így írt Féja Géza: "Egyre inkább látta, hogy ez a papokból, urakból és polgárokból habart társadalmi egyveleg legfeljebb megtüri, és jó, ha száraz kenyeret juttat neki."⁴⁹ Bizonyítékul a Magyar Inferno című versre hivatkozik, amely ugyan még 1925 előtt jelent meg, tehát az Örök arc korszakában, de hű képet fest a költő rossz közérzetéről.

Napfény szüz áradásában ki gyémántként lobogtál
csak szén vagy itt, nagynéha mély izzással háborogva
s jövőt rejtő térképedi szürkébbek már a pornál.
Bal végzetteddel hasztalan csatázol itt a csendben
hiába is tolnád a vén mutatókat előre -
családok harca minden ami fül az emberekben.
A rasznai sorsok gombolyodnak szerteszét a kőbe
asztaltól ágyig nyulnak boldogan a horizontok
mint terzinák egymásba kulcsolódva összenőve

Féja Géza említést tesz Bányai nősülési terveiről is, amelyek kudarccal végződtek.⁵⁰ A város éppen csak megtűrte a költőt, nem fogadta be. Részben ez volt az oka, hogy Bányai,

barátai ellenkezésével sem törődve, elment Esztergomból.

A magánélet kudarcai mellett az irodalmi életben sem ért el újabb sikereket, sőt a meghódított kicsiny területről is egyre jobban kiszorult. A nehézségek egyre nagyobbak voltak, a szorításból már bármilyen áron igyekezett szabadulni. Az ár nem volt csekély. Homok, a Tisza-földvár melletti tanyavilág Esztergomhoz képest a teljes magányosságot jelentette. Elveszítette barátait, elveszítette Budapest közelségét, a Babits előhegyi villájában folytatott vitákat s a nem tulságosan sokra becsült, de a semminél talán mégis többet jelentő esztergomi kulturális életet, bár ez utóbbi már inkább terhére volt az utolsó időszakban.

Mit nyerhetett cserába mindezekért? Mint Féja Géza írja,⁵¹ a Beniczky Iskolatestvéreknél a homoki intézetben nagyobb fizetést, és azt a lehetőséget, hogy a Beniczky nyomdában jelentetheti harmadik önálló kötetét. Mindezek mellett, a versek tanúsága szerint nagyobb nyugalmat remélt, az esztergomi, éppen csak megtürttség állapota helyett emberibb, melegebb közösséget.

Az irodalmi élethez szinte már csak a Nyugat révén kötődött, de ez a szál is mind vékonyabb lett, különösen Osvát öngyilkossága után. A Híd című folyóirattal pedig, amely mellett egy időszakban a legtöbbet közölt tőle, maga szakított, mert nem értett egyet a szerkesztőkkel. Így írt erről 1928. május 25-én kelt levelében: "Talán már értesültél róla, hogy Sz/abó/D/ezső/a napokban rendezett Ady ünnepélyt is a saját zsurjává duzzasztotta. Ugy látszik, ez a jelenleg teljesen impotens ember mindent tetteivel megcáfolja azt, amit ír. Ez eddig tán még hagyján, de egy csomó ifju embernek beszél lyukat a hasába és ez a baj!

A Hidasékat is teljesen levette a lábukról, ami ugyan nem nagy dolog, de ezek után most aligha dolgozhatunk a Hidba."

Ennek a kijelentésnek az igazi súlyát akkor mérhetjük le, ha számbavesszük, hogy mit jelentett a Hid Bányainak.

A folyóirat 1. évfolyamának 1. száma ír a tanulmánykötetről, amelyben Bányai Balassi tanulmánya megjelent. "A könyv első együttes megnyilatkozása az új utakat kereső fiatal magyar szellemnek, melyet a Franciaországban élő Ajtay köré csoportosult hazánkffiai képviselnek."

A 2. számban Pásint Ödön írt a kötetről, Bányai Balassi tanulmányáról, többek között így: "Bányai Kornél Balassa Bálintja a magyar irodalom Balassa-Szabó Dezsőig eső emelkedő vonalának artistikus tanulmánya." A folyóirat Szabó Dezső iránti rokonszenve az ilyen közbevetett félmondatokból is kitűnik, de az effajta megjegyzések már korán alááshatták a jóviszonyt Bányai és a szerkesztők között.

A 4-5. számban Bányai Puszták lánya című versét közlik, a 7.-ben pedig egyszerre három költeményét /Szép Felvidék, Magyar virágok, Örök harc a földdel/. Féja Géza pedig "Bányai Kornél versei" címmel Bányai költészetéről írt: "A fiatal lírában egészen sajátos helye van Bányai Kornélnek. A háború /bár egyáltalában nem háborus költő s lényeges ízt sem kapott a háborútól/ a háború benne természetesebb hangszere talált minden háborus lírikusnál, mert felszabadultak benne a saját lázadó erdő-lelkének hangjai..."

A második évfolyamban az első négy szám mindegyike közölt verset Bányaitól.

A Híd körével történt szakítás háttérében Bányainak Szabó Dezsővel szembeni ellenszenve állt.

Kettejük eszmevilágában látszatra feltűnően sok rokonvonás van, ennek ellenére Bányai ellenszenve logikusan következik egész fejlődéséből.

Nagy Péter így jellemzi Szabó Dezsőt: "Ennek a lelki alkatnak, mely megtagadja a valósághoz simulás szükségességét, és csak a maga szubjektivitására hallgat, természetesen hű tükrre a tényeket erőszakkal az érzelmek képére formáló expresszionista stílus."

A tényeket az érzelmek képére formáló expresszionista stílus a 20-as évek elején Bányaira is jellemző. Ennek alapja azonban Bányainál nem a valóság elutasítása, a valósághoz simulás szükségességének tudatos megtagadása, mint Szabó Dezsőnél. Bányai helytelenül mérte fel a hazai viszonyokat, nem tudott kellően eligazodni bennük. Így találkoztak a XX. századi falumitoszban, amelynek hazug voltát Bányai Szabó Dezső műveiben csak a huszas évek legvégén ismerte fel.

Kezdetben Szabó Dezső hatása meg is erősíthette Bányait tévedésében. Később azonban, amint kezdte felismerni a valóságos viszonyokat, mindinkább eltávolodott Szabó Dezsőtől, sőt szembefordult vele. Nem véletlen, hogy a Hiddal Szabó Dezső miatt történt szakítás a Bányai költészetében bekövetkezett korszakváltás, a "közelebb a földhöz" időszak kezdetére esik.

Ezen az alapvető különbségen kívül más is közrejátszott abban, hogy Bányai ellenszenve egyre növekedett: így Szabó Dezső erőszakos egyénisége, amellyel az "...Ady-ünnepséget is a maga saját zsurjává duzzasztotta." Ez az esemény az Adyt mestereként tisztelő Bányait különösen felháboríthatta.

Az internacionalizmus szibériai iskoláját kijárt Bányai elutasította Szabó Dezső zürzavaros fajvédő ideológiáját is.

Nem tudjuk, hogy Bányai ismerte-e Szabó Dezső munkásságát az 1910-16 közötti időszakban, "...amikor nem a faji gondolat véres zászlaját lobogtatta, hanem a demokráciát, a humanizmust, sőt a szocializmust hirdette..." Ha akkor diákkorában nem is ismerte, utább valószínűleg tájékozódott Szabó Dezső korábbi munkásságáról, és ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy egy darabig még illuziókat táplált vele szemben.

Bányai 1929 szeptemberében költözött Homokra. 1929. december 7-én megházasodott, felesége Apáthy Mária. Két gyermekük született, 1930-ban, illetve 1933-ban.⁵² Homokon előbb a mai Döbrei János uton, majd az Ujkincesz szőlő 27 számú házban laktak a Muzsikás dűlőn.

Homokon előbb föllélegzett az utolsó esztergomi évek nehézségei után, később azonban rájött, hogy saját sorsában sem hozott lényeges változást ez a menekülésszerű távozás. Három esemény adott neki bizonyos elégtételt, de ez is csak átmenetileg.

Vajthó László 1930-ban antológiát szerkesztett Mai magyar muzsa címmel,⁵³ amelyben Bányai is szerepel Alföld című költeményével. 1932-ben az elismerés végre anyagilag is biztosított számára valamit. Ezer pengőt kapott a Baumgarten alapítványból. Érdeemes számbavenni, kikkel együtt részesült ebben az elismerésben. Öten kaptak négyezer pengőt: Füst Milán, Gellért Oszkár, Szabó Lőrinc, Nagy Lajos, Halász Gábor, ezret pedig szintén öten: Bányai Kornél, Gelléri Andor Endre, dr. Kertész Manó nyelvész, dr. Fürst László jogi író, Reichardt Piroska

költőné.

Ez az esztendő még egy elismerést hozott Bányainak: öt verse jelent meg az Új anthológia című kötetben,⁵⁴ az Omló kövek zenéje, Vadember, Kenyérország, Alföld I-II, Madárdal.

Mindez azonban irodalmi elszigeteltségén alig változtatott. A Nyugatban egyre kevesebb költeménye jelent meg, sőt 1934-ben, halála esztendejében csupán egy, a Tokajban, az is másfél hónappal a halála után, október 16-án.

Az 1925-34 közötti időszakot egységes egészenek tekinthetjük. A megjelent utolsó kötet, a Közelebb a földhöz - bár jelentős állomás - korántsem zárja le az életművet. Ez a könyv már biztos ígérete annak az újfajta művészi fejlődésnek, amely Homokon kapta meg az igazi impulzusát, éppen a "közelebb a földhöz" programmá válásával.

A Közelebb a földhöz című kötet az 1929-1930 között írott versek legjobbjait tartalmazza. Vékony füzet, 33 vers jelent meg benne. Kritikai visszhangja igen csekély volt, Sárközi György recenziója⁵⁵ az egyetlen rangos méltatás.

Sárközi rövid írásában nem elemezheti behatóan Bányai költészetét, s még kevésbé teheti, hogy a kötetet mint a költői pálya egyik állomását vizsgálja.

Megjegyzései inkább csak impressziókat rögzítenek. Elsősorban az Örök arc örökségét veszi észre. "Bányai versei unalmasak először. Unalmasak, mint egy fényesen csengő, de végtelenül kitartott, mozdulatlan hang, amelyből sehogy sem akar melódia kerekedni." A továbbiakban az Örök arc vizsgálatakor még említett jellező vonásokat sorolja elő: eszelős monotónia,

részletekbe nem bocsátkozó monumentalitás, egyetemesség, állandó izzás, szó-extázis.

Ez azonban a verseknek csak az egyik vonulata. Ez a szembetünőbb, de már nem a fontosabb és az érdekesebb. Bányai éppen azzal lépett tovább az előző korszakhoz képest, amiben különbözött a Sárközi által megrajzolt képtől.

A Közelebb a földhöz cím program. Bányai ebben a kötetben sokat megróriz ugyan az Örök arc jellegzetességeiből, de el is távolodik előző korszakának hangjától. A kötet ennek az eltávolodásnak egyik állomását jelenti, azt az állapotot, amelyben egyszerre kétféle hangon szólal meg.

Az eltávolodás az Örök arctól az egyszerűség, a kis dolgok világa felé irányul. Azt az utat járja, amelyet Németh László 1927-ben, mint a kibontakozás utját jelölt meg számára.⁵⁶ Féja Géza a két kötet különbözőségét így fogalmazza meg: "Az Örök arc ódai, a Közelebb a földhöz inkább elégikusan borongó... kevesebb a gondolat mámor, több a közvetlen, személyes élmény és emlék."⁵⁷

A korábbi izzásnak a legtöbb versben csak valami halvány visszatükröződése érződik. A költemények hangulata többnyire borongós, elégikus, bár egy-egy fellobbanás még visszaidézi a régi hangot /Tavaszi seregek támadása, Földek fia/. De még az effajta versekben is van egy-két sor, amelybe belopózik a ború /Magyar virágok, Isten termékeny kacagása csendül/.

Legnagyobb versei már ebben a korszakban is elégikák. Régebben a tavasz, a születés volt verseinek gyakori témája, most az ős, a pusztulás, a romlás /Elsüllyedt tájak, Szép halál, Halott világ, Őszi tűz, Omló kövek zenéje, Szőlőhegyek téli csöndje/.

Ezek az elégiák még elsősorban a költő lelkiállapotát vetítik témájukra. Az igazi, megrázó halál élmény, a pusztuló alföldi falvak megismerése még ezután következik.

Megszaporodik Bányai költészetében az Ázsia-émlék, de a korábbiaktól eltérő hangulati tartalommal. Korábban a Kelet, Ázsia a tisztaság, a dinamizmus, a derű megtestesítője volt a dekadens Nyugattal szemben. Most az Ázsia-émlék is borongós, elégikus. Ennek bizonyítására elegendő összevetni az ég ostroma, az Iv, valamint az utolsó kötetben található Ázsia, de még inkább A Káma vizénél, vagy az Ázsiai émlék című verseket.

Ezekben már nem mint Ázsia fia, mint Ázsia dinamizmusának örököse jelenik meg. A megfáradt ember fiatalkori álma csupán a Kelet, s mindaz, amit ez akkor jelentett számára. Egyre halványodó émlék, amelyen már csak elmerengni lehet.

Szó-extázisa vesztit erejéből, az egyszerű, szelíd érzelmek is helyet kapnak verseiben. A forma feszesebbé, zártabbá válik, egyre gyakrabban használ a klasszikus versmértékre emlékeztető formai elemeket. Ez a változás részben kapcsolódik a klasszicitás iránti igény reneszánszához, ahhoz az "új klasszicizmushoz", amelyről Babits ír, s amely ugyyszólván valamennyi költőnkénél érvényesül ebben az időszakban. Megfigyelhető Radnótinál, de bizonyos mértékben még Kassáknál is /Földem virágom/.

A szilárdabb forma Bányainál törvényszerűen következik a szavak önálló kongásának elhalkulásából.

A "mivesség" iránti megnövekedett igényt bizonyítja az enjambement megfogytatkozása a költeményekben. Az Örök arc verseiben az enjambement még igen gyakori, később azonban ritkábban fordul elő, s ezzel is csökken Bányai verseiben a szavak lávaszerű ömlésének érzete. Ugyanezt éri el a rimek gyakoribb

használatával is. Két szó összezsugorodása mindig megakasztja egy pillanatra a sorvégeken a szavak száguldását. Az Igék az éjszakában verseiben még vannak rimek /Halál közelében, Három jaj, Omszk, Rabok, stb./. Rimeik ekkor még némely esetben keregettnek tünnek:

Követ törő tavasz zug óriás ébresztő óra cseng
s jaj minden homlokokban téli hó fakul huhog a csend.
Földből nehéz buzák sarjadnak itt emberből csak jajok
nehéz jajokkal szinte föld alá roskadva jajgatok,

Később a rimek ritkulnak, s hosszú időre szinte teljesen el is tünnek Bányai verseiből. A Buzák születése és halála ciklus 8. versének játékos rimeik, különösen az első szakaszban ritka kivételek ebben az időszakban:

Esőcseppek égi gyöngyök,
táncot roznak erdőn-réten.
Kopogtatva és zörögve
poros lila-barna rögbe
merülnek el mindörökre.

Az örök arc sok költeményében vannak ugyan rimek, de inkább csak az 1923 után írottakban, s néha még ezekben is csak egy-egy távoleső sor vége cseng össze:

Agyu sirt dajkadalt földrengés ringatott hadifogság
/csörömpölt
zörgött kezünkben Szibéria Murmánvasut romboló savakkal.
Forradalom és ellenforradalom mi kell még emberrengés

csak mi láttuk itt a felszakadt mély frissen ütő erét
/mi jöhetünk
követ köre rakni tettekkel és szavakkal.

A Közelebb a földhöz ciklusban a rim általánossá válik, viszonylag ritka kivétel a rímtelen vers /Alvó falvak, Eget lehető arcok, Áldás, Tavaszi seregek támadása, Omló kövek zenéje, stb./ Ebben a korszakban azonban a rimek hiánya sem ugyanazt jelenti, mint korábban. Az Omló kövek zenéje, a Szőlőhegyek téli csöndje például rímtelenül is sokkal "mivesebb", mint a korábbi ciklusok versei.

A klasszicitás iránti igény ebben a korszakban tudatos költői programmá válik Bányainál. Egyik levelében ezt így fogalmazta meg: "Nagyon kíváncsi volnék sz/ives/ véleményére, hogy nem vett-e észre írásaimban némi klasszicitásra való törekvést. Ez roppant érdekelne, mert talán ez az, ami minden írásomra egyformán jellemző." 58

Igaz, hogy ugyanebben a levélben Bányai tilakozik a pesszimizmus vádjá ellen.

Utolsó verseiben valóban fel is oldódik ez a pesszimizmus. Az elmulás, a halál közelsége nem okoz kétségbeesést. A beletörődő ember rezignált mosolya át_áttör az elégikusan borongó hangulaton.

A mult harcain, a "csatás idők" emlékéen való elmerengés egyik jellegzetes korai példája az Omló kövek zenéje című vers. Példa egyúttal arra is, hogy az indulatok elcsendesedésével hogyan tűnnek elő Bányai verseiben a klasszikus költészetre emlékeztető jegyek. Az Omló kövek zenéjében az olykor megválto-

zó, de egy egységen belül általában következetesen érvényesülő ritmus, és különösen a strófazáró adoniszi sorok adnak klasszikus ízt az egész költeménynek.

A történelmi múlt és a jelen keveredik a költeményben. A dicsőség emlékének látványa a költőt a jelen reménytelenségére ébreszti. Időrendben a történelem romló, pusztuló emlékeitől vezet az út a belenyugvásig, amelyben a múlt, jelen és jövő egybemosásával a cselekvés hiábavalóságát hirdeli.

A múlt és a jelen ellentéte vezeti be a konkluziót:

Vértres katonák érce helyett csak a tücsök pengeti ódon dalait, hohogó szél kotorász...

Igy lesz minden harcokból anyánk kezével simító

/nyugalom

s minden gyönyörű békévé omlik acél szájában a sikló éhes időnek.

A szakasz első felében kritikus ponthoz ér. Az éhes idő acél szájában a hősiesség az "ugyis mindegy" gondolatnak megfelelően lehetne komikus is. De Bányai nem groteszket, a komikust választja. Nem annyira a "csatás idők" emléke iránti tiszteletből, inkább a nagyobb összefüggésekben gondolkodó ember elnéző mosolyával. Ez a magatartás nem mond ellent a "közelebb a földhöz" programnak. Bányai a korábbi időszakhoz képest közelebb került az ugynevezett kis dolgok világához, de megőrizte az anyagi egységnek, a világ folyamatos keletkezésének és elmulásának, minden létező egymásba olvadásának tudatát. Utolsó versei, miként Féja Géza írta: "...derüs nyugodt koccintga-

tások a halállal."

A mozdulatlanság, a halál képeit idézik a további szakaszok. Bányai következetesen ragaszkodik világképéhez. Aki az életet csak mint mozgást tudta igazán érzékelni, annak számára a halál törvényszerűen a mozdulatlansággal azonos. A világ szédítő kavargása lassul, de ez a lassubbodás együtt jár az élet-erő kimerülésével.

Az alföldi mozdulatlanság, a dermedt, halódó falvak látványa összezsengett benne saját életterejének csökkenésével. "Lehiggadása nem a bölcs férfi magatartása a lángoló ifjuval szemben, hanem a halni készülő emberé. A "Közelebb a földhöz" kettős értelmet nyer: közelebb a valósághoz, és közelebb a testet asszimiláló, és új életre hívó földhöz, a sirhoz.

A halál, a temető, a sir egyre gyakrabban jelenik meg a versekben.

A temetők megnőnek s egy birodalom homályos képei
a mélyben szunnyadókra bókoló kereszték és a házak,
földhöz huzódva, alvó embert őriznek és jeleznek,
porba merülő sorsokat, miken régen beteltt a mérték.

/Alvó falvak/

Minden halottak gazdag televények,
belőlük ring életünk koronája,
belőlük csiráznak új hangok az űrben s csengő gyümöl-
gurulnak a szomoru tájra.

/csök

/Elsüllyedt tájak/

Ez az utóbbi részlet talán valamennyinél jobban összefoglalja Bányainak a halálról vallott gondolatait. Ezek a gondolatok nem újak költészetében. Szinte ugyanezekkel a szavakkal beszél a halálról a Buzák születése és halála több részében is. Csak ami ott teoria volt, az most fenyegető valóság. Ott születés és halál örökös egymásutánját, egymást kiegészítő folyamatát írta meg, itt már csak a halál marad, mint következő állomás.

Bányai halál élményét a háboru befolyásolta, de nem determinálta. A fronton megtanulta elviselni a halál közelségét. Ez a "megszokás" azonban nem magyarázná, hogy a saját közelítő halálával miért tudott olyan derűsen szembenézni.

Bányai számára kétféle halál-élmény létezett. Az egyik a folytatás nélküli megsemmisülés, a másik az értelmes, a hasznos halál. Erről írja Szép halál című versében:

Életünk értelme: szép halál,
állandó szünet, aratás csikorgó ég alatt.
Ó mennyi nagyszerű ígéret,
lombos élet,
tékozló lendület
hasadt a mélyből s tört újra halomba
embert tápláló gazdag televénnyé!

....

Örök törvény ez: minden szóródás: halál
örök pazarló áradása szépíti a földet
s egyre teljesebb ivü
gyűrűkben csendülnek világunk dolgai.

A halál gondolata csak akkor válik elviselhetővé, ha az ember tudja, hogy halálából más élet fakad, ha a halál nem a teljes vég, a semmi kezdete. A test és a lélek "embert tápláló gazdag televénnyé" lesz a halál után, s az ember tovább él az utódokban. Bányai költészetének ez a karakterisztikus vonása könnyen azt a hitet keltheti bennünk, hogy a költő a lélekvándorlás tanának hive. Verseiben azonban a halál utáni továbbélés sokkal anyagibb természetű annál, hogy egyszerűen azonosítani lehetne bármiféle vallási elképzeléssel.

Ha Bányai embert tápláló gazdag televénnyről beszél, amely a holttestből alakul, akkor itt a földről is beszél, a szó leghétköznapiabb értelmében. A felbomló sejtből, molekulából új test épül, növény, állat, vagy ember. Ez a halál utáni élet folytatásának rendje. A halál és a születés itt összekeveredik. Az anyagnak ez az átalakulása a halál és a születés misztériuma. Bányai visszatér a kezdetekhez. A Buzák születése és halála is ugyanezt a titkot kutatta, de akkor inkább a születés csodája érdekelte. Most a halálról ír, s lényegében ugyanazt mondja, mint akkor.

Esztergomból, sőt még Homokról is többször hazalátogatott Lévára. Az egyre magányosabb költő talán a család összetartó kötelékét kereste a magányban, talán boldogabb éveinek színhelyére vágyott vissza. Erről ír a Galambtanya című versben. Elsősorban a tartalom Bányáinál szokatlan szubjektivitása tűnik fel.

Régen Szibériában

most sik alföldi rónán

ugyanegy lelket szító

rabság acélja hull rám.
Most is magam maradtam
s jól hallom: lábaimnál
torlódik, bong a tenger.

A verset 1932-ben írta. Ugyanebben az évben született a Hegyes hazámban, Szikince, sőt valószínűleg a Szép Felvidék, a Léva dombjain és az Ifju nyarak nyomában című vers is. Apám és az erdő című költeménye 1933-ból való. Valamennyiben uralkodik a gyermekkor világa iránti nosztalgia. A halálos dermedtségbe merevedett Alföldön felidézett emlékképeiben, de a valóságban is úgy jelenik meg számára a hegyes Felvidék, mint az elvesztett aranykor földje.

Ez a nosztalgikus elvágódás a halálra, mint közvetlen lehetőségre egyre gyakrabban gondoló Bányainál, nem véletlen. Többször is említettük már, hogy nála születés és halál csupán az anyag új és új formába szerveződésének egy-egy állomása. A halálra készülő költő számára a gyermekkorra és a szülőhelyre emlékezés az újjászületés vágyának szimbóluma. Ez még akkor is igaz, ha az újjászületésben a test anyaga nem emberi formába alakul:

Felgyült hitekkal gazdagon, legyenek mint illatos csupa-
/fény
buzakereszt a földeken, megrakodva új életet szító
piros kemény magokkal!

/Ifju nyarak nyomában/

bennük is és bennem is: ime mindenütt vízcseppek éneke,
elemek tisztasága árad...

/Forrás/

Fürtökbe száll a vérem s csontjaim fehér porából acél-

/szemü

sulyos kalász terem

/Pogány mesék világa/

Nem véletlen, hogy több 1932-33-ban, sőt néhány korábban írott versben is van legalább néhány sornyi vagy szónyi utalás arra, hogy a szülőhelyén szeretne meghalni. Ebben az óhajban a születés-halál-születés örök egymásutánjának tudata rejlik. A halál ugyan, bárhol éri az embert, az anyagi világ nagy egységébe olvadást jelenti, a szülőhelyen azonban ehhez valami többlet járul, mintha a költő az újjászületés után, fa vagy virágként is a már ismert környezetben szeretne maradni, hogy az anyagi folyamatosság és egység mellett talán megmentsen, megőrizzen valamit a szellemiből is.

"A természetben nyilvánvalóan a létezés elvének oly általános s megjelenési formáiban oly konkrét vonatkozásai érdekelték, s törvények vigasztalták, amelyek a létezésben érvényüket mutatják s a lét elpusztíthatatlanságát példázzák."⁵⁹

Bányai költészetének szinte állandó jelzője lett a "kozmosz" szó. Életében is észrevették ezt, halála után is gyakran elhangzott, és elhangzik ma is. A megállapítás a korai korszakokra egyértelműen jellemző. A Közelebb a földhöz ebben nem hoz alapvető változást. Bányai költészetére továbbra is jellemző a kozmikuság, de a makrokozmosz helyett most a mikrokoz-

moszba vezet. A végtelenség két iránya, a végtelen nagy, és a végtelen kicsiny egyaránt helyet kap ebben a költészetben. A naprendszertől elér az atomig, az anyag átalakulásának titkáig.

Bányai igazi költészete a forradalomban született. Bori Imre is figyelmeztet a költő és a forradalom különleges viszonyára, amikor arról ír, hogy az elementárisban és nem a konkrétban kell keresni a forradalom reá gyakorolt hatását.⁶⁰

Ha a forradalom dinamizmusa volt az élet, a 30-as évek Magyarországnak mozdulatlansága törvényszerűen a halál képzetét keltette benne.

A 30-as évek elejétől kezdve a fenyegetettség érzése egyre jobban urrá lesz, főleg az értelmiség egy részén. Kezdetben ez még csak sejtelem, nem konkrét veszélyhez kapcsolódik. Bori Imre ezt Radnóti-ról írott tanulmányában elemzi.⁶¹ Radnóti a halálsejtelemnek első hulláma 1933-34-ben éri el. Bori a Mint a bika című verset említi ezzel kapcsolatban. Bányait, versei tanúsága szerint hamarabb elfogta a megmagyarázhatatlan félelem és halálsejtelem, amely 1933-34-re már a közeli halál biztos tudatává vált. Bányainál természetesen, a világban bekövetkezett egyre félelmetesebb változások mellett betegsége is elősegítette ennek az egyre konkrétabbá váló halálsejtelemnek a megerősödését.

Jóllehet a betegség bizonyosan közrejátszott életkedvének megfogyatkozásában, hiba volna, ha jelentőségét eltuloznánk. A 37 éves Bányai számára a 30-as években a cukorbetegség nem jelentett volna halálos betegséget. Barátja, Féja Géza szerint szándékosan hanyagolta el, tudatosan készült a halálra.⁶²

Ha megvizsgáljuk, hogy milyen forrásból származik az utolsó, a homoki korszak halál-költészete, legalább három egyformán ható okot föltétlenül figyelembe kell vennünk. A betegséget, és az ezzel járó testi-lelki kifáradást, forradalmi reményeinek meghiúsulását, és a részben ehhez kapcsolódó, de önállóan is ható élményt, a falu lassu haldoklását, szét a faluét, amelyet Bányai korábban a megújulás forrásának, minden szépség és erő hordozójának tartott.

Ez az utóbbi fejeződik ki a legteljesebben utolsó korszakának költészetében. Az Alvó falvak, Alföld, Alföld nyitott egében, Tanyák, Bányai költészetének legnagyobb darabjai.

A versekben szinte szociografikusan pontos képet rajzol a pusztuló faluról.

Merülő világ ez: holttenger, póre sík,
tanyák sötét gondú világa -
mely önmagát emészte mozdulatlan
sorvad a Kárpátok örvös
kőgátjába zárva.

Méltó gyásszal omlik az este is, tört
virágként ellobban, és távol
mint vizbefuló elhaló kiáltása mélik
pár gyöngye fény a homályba süllyedő
tanyák ablakából.

/Tanyák/

Korai költészetét bírálói méltán tarthatták retorikusnak, hiszen benne a szó varázsa okozott extázist, mögötte

nem volt meg a valóság ismeretének hitele. Bányai pályáját a befejezés-illuziója ellenére sem érezhetjük lezártnak.

Mint már említettük, egyik bírálója az Ady és József Attila közötti ut közbeeső állomásának, a nyugatosok és a szocialista lira közötti hidnak nevezte. Az utolsó korszakban valóban közeledett ahhoz a hanghoz, amelyet József Attila neve fémjelez a magyar irodalomban. A hasonlóság nem véletlen, mint ahogy nem véletlen az összeecsengés A halottak élén Adyjának költészetével sem. Az egyforma félelmek hasonló hangot szóaltattak meg a költőkben.

Bányai hosszú ideig idegen volt a két világháború közötti Magyarországon. Később a hazai élmények inkább erősítették félelmeit. Bányai, aki Féja Géza szerint nem hitte, hogy az oroszországi hatalmas földindulás megtorpanhat a régi világ magyar végvárának mohos falainál, megérte az ellenforradalmi rendszer konszolidációját, a forradalmi remények szétfoszlását, a kommunista mozgalom megtizedelését, Sallai és Fürst kivégzését, és a fasizmus németországi hatalomrajutását.

Az utolsó években egy borkereskedő könyvelője volt. Személyes kapcsolatai alig maradtak az irodalommal. A versek tanúsága szerint készült a halálra, de ez nem vezetett a világtól való elzárkózáshoz. Mindvégig élt benne a falukutatók tényfeltáró szenvedélye, s ezt nemcsak a versek alapján állapíthatjuk meg.

1932-ben az önmaga legalkalmasabb kifejezési módjait kereső Szandai Sándor szobrász irodalmi lapot alapított Szolnokon, Irodalmi Kurir címmel. A folyóirat jórészt utánközlésben a korszak legkiválóbb íróinak, költőinek műveit közölte, többek között Bányai Kornél Alföld nyitott egében című ciklusát. A kap-

csolat felvételekor Szandai Sándor levelet írt Bányainak, aki válaszában vázolta elképzeléseit egy vidéki folyóirat feladatairól.

"Az irodalmi decentralizáció kérdése ma mindennél aktuálisabb: legújabb irodalmunk kifejezetten vidéki gyökerű. Nem lenne haszontalan dolog, ha ez a táj, emberek stb. melyek Szolnok szférájába esnek, eljuthatnának a teljes művészi megjelenésig. Amennyiben ez lenne az Irodalmi Kurir feladata - fontos missziót tölthetne be... A lapban tanulmányok jöhetnének az Alföld aktuális problémáiról, a Tiszáról, a Szolnok megyei s általában a Tiszamenti /ma Szolnok a Tiszavidék centruma/ szociális kérdésekről, birtokelosztásról, etnográfiai, települési, antropológiai /a Jászság és a Kunság/ stb. kérdésekről.

Rengeteg feldolgozatlan anyag, érintetlen területek!

A lapba magam is írnék ilyen irányban. Egyelőre sajnos alig van időm..."⁶³

Bányai 1932. március 12-én írta a levelet. Az idézet azt bizonyítja, hogy ha Homokon el is vesztette eleven kapcsolatát az irodalmi élet fő áramával, nem vesztette el kapcsolatát a valósággal. Érdeklődése a korszak legfontosabb kérdései iránt nem csökkent, sőt maga is tervezte, hogy ír környezetének viszonyairól. A szándék azonban nem érett tette. Nem volt meg a falukutatók szociográfiai munkájához szükséges függetlensége, de Bányai egyébként sem volt jó tanulmányíró. A hirtelen asszociációk, érzelmi fellobbanások jellemezték. Nem volt meg benne a kutatáshoz szükséges türelem és önfegyelem. Ha tanulmányt nem is írt, a korabeli viszonyokról hirt adott verseiben, a süllyedő, halálba merevedő falvakról, a falukutatók által is

megrajzolt pusztulásról.

A halál gyorsan végzett vele. 1934 augusztus végén szállították a szolnoki kórházba. 1934. augusztus 31-én halt meg, 37 éves korában.

Azt irtuk róla, hogy a beteljesületlen lehetőségek költője volt. Töredékes, teljességében még ma sem ismert életműve azonban így is olyan erőt sugároz, amely szinte páratlan a XX. század magyar irodalmában. Bár szinte mindvégig idegenül mozgott a magyar szellemi életben, életműve nem idegen jelenség irodalmunkban. Berzsenyivel és Vörösmartyval való rokonságát legtöbb bírálója észrevette,⁶⁴ elsősorban az ódai, veretes nyelv és a tobzódó képgazdagság miatt, Balassit pedig ő maga is példaképének tekintette. A kortársak közül Ady és részben Szabó Lőrinc költészete állt hozzá közel. A különbségek ellenére sok rokonvonás fedezhető fel Bányai és Kassák költészetében, de Radnóti költészetének néhány későbbi jellemző vonása, kevésbé meghatározottan, kevésbé kialakultán, szintén megvan Bányainál.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1 Vasénekü testvéreim Válogatott versek 1916-1934 /Magvető Budapest 1967/ A válogatás és a bevezető Mátyás Ferenc munkája, az utószót Bányai László írta.
- 2 Buzák születése és halála /A föld szimfóniája/ Omszk 1918 - Budapest 1921 A szerző kiadása
- 3 Örök arc /Taskent 1920 - Budapest 1925/ A szerző kiadása
Közelebb a földhöz /Homok 1931/ A szerző kiadása
- 4 Forrás Antológia szerkesztette Bányai Kornél /Kiadja a Párisi Magyar Akadémia az Esztergomi Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaság támogatásával/ Budapest 1927
- 5 Mai magyar muzsa Szerkesztette Vajthó László /A Könyvbárátkok Szövetsége Budapest 1930/
- 6 Az életrajzi adatok a következő forrásokból származnak:
Bányai László: Bányai Kornél /1897-1934/ A Vasénekü testvéreim utószava
Féja Géza: Szabadcsapat /Szépirodalmi 1965/
Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa /Kortárs 1964/8/
Pogonyi Antal: Ketten a sok közül /Kossuth 1961/
Pogonyi Antal visszaemlékezések /Kézirat az MSZMP Szolnok megyei Bizottságának Archivumában/
Szolnoki halotti anyakönyv
- 7 Babits Mihály: Új anthologia /1932/ Előszó
- 8 Idézi Hajnal Anna: Bányai Kornél című tanulmányában /Irodalomtörténet 1950/1/
- 9 Zászlónk 1915 május - június

- 10 Fėja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
Fėja Géza: Szabadcsapat 112. o.
- 11 Pogonyi Antal visszaemlékezése /Kéziratban/
- 12 Fėja Géza: In memoriam... /Magyar Írás 1935 május 55.o./
- 13 Széles Klára: Bányai Kornél: Vasénekü testvéreim /Kritika 1967/12/
- 14 A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháboruban /Kossuth 1968/ I.kötet 55o.o.
- 15 Bányai László: Bányai Kornél /A Vasénekü testvéreim utószava/
- 16 Hadtörténelmi Közlemények 1957/3-4/Idézi az OSZK évkönyve 1958. 276. o./
- 17 Pogonyi Antal: Ketten a sok közül /Kossuth /1961/
- 18 Pogonyi Antal visszaemlékezése /Kéziratban
- 19 A Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháboruban I.kötet 55o.o.
- 20 Pogonyi Antal visszaemlékezése /kézirat/
- 21 U.o.
- 22 Fėja Géza: In memoriam...
- 23 Németh László: Bányai Kornél: Örök arc /Nyugat 1927. IX. 1./
- 24 Németh László:I.m.
- 25 Fėja Géza: Szabadcsapat 113. o.
- 26 U.o. 113-144.o.
- 27 U.o. 114. o.
- 28 U.o. 114. o.
- 29 U.o. 114. o.
- 30 Fėja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa

- 31 Az édesanya /Magyar költők versei/ Antológia anyák napjára Szerkesztette: Sugár Béla /Magyar Ifjúsági Vöröskereszt kiadása Budapest 1928/
Sugár Béla: A mi életünk /Tíz egy felvonásos szindarab fiuk és lányok számára/ Beniczky Flóttthon Homok 1929
- 32 Bóka László: Egy új stílus bölcsőjénél /Stilisztikai tanulmányok Budapest 1961/
- 33 Bori Imre: Radnóti Miklós költészete / Fórum/
- 34 Bori Imre-Körner Éva: Kassák irodalma és festészete /Magvető 1967/
- 35 Arcképek a magyar szocialista irodalomból /Béládi Miklós: Kassák Lajos költészete/
- 36 Raith Tivadar: Szerelem harc hit - Küzdelem halál Isten -
- Őlés keresztje
- 37 Németh László: i.m.
- 38 Németh László: i.m.
- 39 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 40 Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig /Akadémia 1964/ 86.o.
- 41 U.o. 87.o.
- 42 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 43 U.o.
- 44 Németh László: i.m.
45. Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 46 Babits Mihály: Írás és olvasás /Budapest 1938. 379. 1./
Idézi: Péczely László: Tartalom és versforma /Akadémiai 1965. 102.o./

- 47 Mórkecz Zsigmond: Huszonöt év /Nyugat 1932. I.1./
- 47/a Tanulmánykötet /Párisi Magyar Akadémia Páris 1927/
- 48 Várkonyi Nándor: Írók magukról /Életünk 1964/3/
- 49 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 50 Féja Géza: Szabadcsapat 197-198.o.
- 51 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 52 Bányai László: Bányai Kornél
- 53 Mai magyar muzsa Szerkesztette Vajthó László /Könyvbá-
rátok Szövetsége Budapest 1930/
- 54 Új anthologia Babits Mihály előszavával /Nyugat 1932/
- 55 Sárközi György: i.m.
- 56 Németh László: i.m.
- 57 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- 58 Várkonyi Nándor: Írók magukról /A levelet Bányai Kornél
1928. III. 16-án írta/
- 59 Bori Imre: Bányai Kornél /Híd 1967 október/
- 60 U.o.
- 61 Bori Imre: Radnóti Miklós költészete
- 62 Féja Géza: Megnyitó beszéd a Tiszaföldváron 1970. október
7-én nyílt Bányai Kornél emlékkiállításon /A
beszéd szövege a szolnoki Damjanich János
Múzeum tulajdonában van hangszalagon/
- 63 Kaposvári Gyula: Irodalmi Kurir - 1932 /Jászkunság 1968/1
Separatummként Szandai Sándor kiállításá-
nak katalógusában /Damjanich János Múzeum/
- 64 Féja Géza: Bányai Kornél, ifjúságom kenyeres társa
- Bori Imre: Bányai Kornél